

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *The church seen from the south east.*

MUNKEBO KIRKE

BJERGE HERRED

Munkebo optræder to gange i Kong Valdemars Jordebog 1231 (hhv. »Munkæbothæ« og »Munkæboth«).[1] Om oprindelsen til stednavnet med betydningen 'munkenes boder' er fremsat forskellige hypoteser.[2] Mens intet indikerer eksistensen af et klostersamfund, kan lokaliteten have taget navn efter boder tilhørende Odensedomkirkens benediktinermunke.[3] Placeringen på tangen mellem Odense Fjord og Kertinge Nor har gjort stedet velegnet til såvel fiskeri[4] som til ladeplads, og Munkebo har i ældre middelalder antagelig fungeret som sådan, beskyttet mod øst af en pælespærring på tværs af fjordløbet ved Snekkeled.[5] Ved anlæggelsen af Kerteminde o. 1300 (jf. s. 1913), købstadens privilegier 1413 og den efterfølgende spærring af indsejlingen til noret med en fast bro må handelsaktiviteterne ved Munkebo være reduceret kraftigt.[6]

Kirken er tidligst omtalt 1392, da et *afladsbrev* udstedtes.[7] Præsteembedet tilhørte i 1400-tallet et kannikkepræbende, og gudstjeneste må følgelig være forrettet af en vikar. Således nævnes Knud Foged 1468 som 'kannik i Århus og præst i Munkebo'.[8] Senere (jf. †monstransskab) tilhørte embedet hans formodede slægtning, Otto Hansen Foged, der 1477-88 nævnes som kannik ved Odense Skt. Knuds Kirke, hvor han må være tildelt et kanonikat efter domkapitlets verdsliggørelse 1474 (jf. s. 76-77).[9] Munkebo præstegård blev som kapitelgods forlenet af Frederik I til enken Mette Skinkel,[10] måske 1527 sammen med en del af Møntergårdens tilliggende gods.[11] En trætte herom mellem hende og sognepræsten, Knud Henningsen, blev 1538 løst, således at præsteembedet i Mette Skinkels levetid fik udlagt en anden gård tilhørende kirken.[12]

Fig. 2. Luftfoto af Munkebo Kirke set fra syd. Foto Sylvest Jensen 1936-38. I KglBibl. – *Aerial photo of Munkebo Church seen from the south*.

Kirken takseredes ved landehjælpen 1524-26 til den lave takst 10 mark.[13]

Hans Urne til Tidselholt († o. 1625),[14] der ejede hovedgården Dræbygård, havde 1590 kirketienden i fæste.[15] Han optrådte desuden som sognemændenes førstemand og anførte 1584-85 et forsøg på at kalde en anden sognepræst end Kertemindekapellanen Marcus Hansen, der dog fik embedet.[16] 1589 var det ham, der lovede biskop Jacob Madsen at fjerne et sidealter (s. 4149).[17] Få år senere synes herskabet til sognets anden hovedgård, Trællerupgård, at have haft forrangen (jf. inventar).[18] Som led i godsakkumulationen omkring hovedgården Skinnerup (Ulriksholm) i nabosognet Kølstrup, som Christian IV havde købt til sin søn Ulrik Christian Gyldenløve (jf. s. 4193), blev Trællerupgård opkøbt 1640[19] og nedlagt.[14] Dermed knyttedes sognets økonomi til Ulriksholm, og samtidig fik Gyldenløve bevilget kirketienden.[20] Egentlig *patronatsret* knyttedes dog først til Ulriksholm 1679, da Nicolaus von Brügmann til Østergård foruden Ulriksholm erhvervede patronatsretten til Munkebo, Kølstrup og Agedrup (s. 4193 og 4267),[21] mens Seden Kirke tilføjedes kort efter (jf. s. 3447). Munkebo og Seden Kirker fulgte 1736 Østergård ved overdragelsen til Casper Hermann von Brügmann, der fem år senere fik tilladelse til at overflytte herregården fra Kølstrup til Munkebo Sogn (jf. s. 4240).[22] Kirken blev sammen med Østergård og Seden Kirke erhvervet 1782 af den tidligere vestindiske generalguvernør Ulrich Wilhelm de Roepstorff og var 1882 endnu i slægtens eje.[23] Den overgik til *selveje* 1. jan. 1924.[24]

Under Karl Gustav-krigene 1657-60 stod svenske tropper ifølge et tingsvidne 12 dage i Bjerge Herred.[25] Såvel kirke som præstegård blev plyndret og udsat for hærværk (jf. s. 4154, 4165 og 4167).[26] Efter et mislykket fremstød mod Kerteminde 3. nov. 1659 (jf. s. 4077) forskansede svenskerne sig formentlig ved en hastigt opkastet skanse syd for kirkegården,[27] mens danske tropper indtog kirkegården (jf. ndf.).[28]

Et *sagn* fortaltes om en dysseoverligger på Smedeløkken nord for Munkebo, at den var kastet fra Sletten (Lunde Hrd.) over Odense Fjord mod Munkebo Kirke af en jætte, der ikke kunne tåle 'kirkeklokkeslangen'.[29]

Møntfund. 1967 fandt man i gulvet ti mønter, hvoraf den ældste var en skilling udmøntet under Frederik II (1559-88).[30]

Kirken er opført ikke langt fra en vig på nordvestsiden af det lavvandede Kertinge Nor. Sammen med den ældre del af byen er den beliggende i en lavning mellem Munkebotangens morænebakker. I samme strøg findes også sognets anden landsby, Dræby. Sognets areal er i 1800-tallet forøget væsentligt gennem inddæmning af Odense Fjord. Udflytningen af Odense Stålskibsværft til Lindø 1959 (lukket 2012) har medført en befolkningstilvækst, så Munkebo nu har spredt sig hen over Munkebo Bakke og har antaget karakter af forstad til Odense.

Kirkegården er udvidet flere gange, således at arealet fra o. 1800 er forøget fra knap 0,4 ha til ca. 2,4 ha.[31] En udvidelse fandt sted mod vest o. 1885[32] og igen 1927.[24] Ved den seneste udvidelse mod nord og vest, fuldført 1976,[33] er der ved landskabsarkitekt Arne Lindholt anlagt skovkirkegård og græsklædte, anonyme begravelser. Af biskop Jacob Madsens beskrivelse 1589 fremgår, at der da ingen træer fandtes på kirkegården.[34]

Hegn og indgange. Om de to ældste afsnit er der kampestensdige, mens tråd- og naturhegn afgrænser de nyere mod vest og nord. Hovedindgangen i syd har køreport og ganglåge hængt på tre svære kvadermurede og hvidtede piller med kugleafslutning; nyere jernfløje. Indgangen svarer til Seden Kirkes (s. 3449) og må som denne antages at være fra 1700-tallet. I øst, mod præstegården, findes en fodgængerindgang uden fløje, i vest (ved Mølkærvej) en køreport med fodgængerlåge, der har fløje i sortlakeret stål.

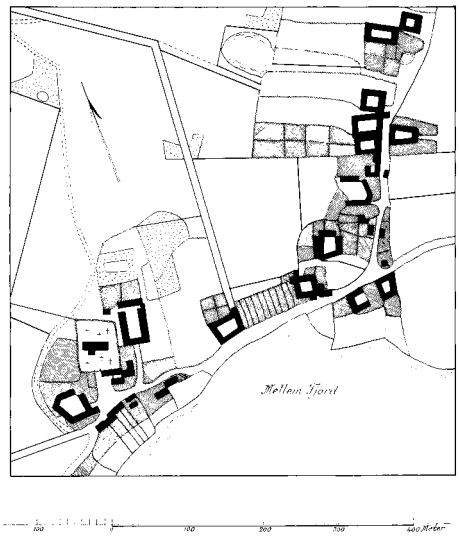

Fig. 4. Matrikelkort 1:10.000. Målt af Heglund 1796. – *Cadastral map.*

Fig. 3. Kirken set fra syd, akvarel af F. F. Buchholtz 1820, i privateje. Foto i NM. – *The church seen from the south.*

†*Hegn og indgange.* Kirkegårdsmuren blev 1589 fundet i god stand.[34] Under svenskekrigene (jf. ovf.) stod danske tropper i november 1659 på kirkegården, hvor de reducerede højden på muren for bedre at kunne 'lægge an over den'.[35] Ved en efterfølgende synsforretning i september 1664 blev det anslået, at muren, der førhen havde været belagt med mur- og tagsten, behøvede 300 kampesten til udbedring. Man fandt endvidere, at 'kirkeporten skulle gøres af ny', og at †*kirkeristene* skulle repareres på jern og træværk.[36] Det sidste var endnu ikke sket 1667.[37] En †*låge* i nord gav førhen adgang fra præstegården.[24]

Bygninger på og ved kirkegården. Et *kapel*, der også rummer toiletfaciliteter, er opført sydligt på kirkegården o. 1964 ved Lehn Petersens Tegnestue. Bygningen med teglhængt valmtag er opført i hvide normalsten i frederiksbergforbandt. På hver langside er tre centrerede, højtsiddende og højrektangulære vinduesåbninger, mens det tilbagetrukne indgangsparti har lysninger formet som ligearmede kors som ramme om den retkantede dør. To nyere, tømrede mandskabs- og materialbygninger findes i nordvest.

Et beboelseshus fra o. 1930,[38] der nu rummer personalekontorer, ligger østligst i det søndre kirkegårdsdige (jf. †hospital ndf.). Bygningen (kaldet 'Olgas Hus') har teglhængt valmtag og er grundmuret på nær nordsidens seks bindingsværksfag. *Præstegården* øst for kirkegården er genopført efter en brand 1842, der også fortærede andre bygninger i nærheden. Vestlængen rummer nu kirkekontor.

†*Bygninger.* En †*kirkelade* var 1589 'taglam', dvs. mangelfuld på taget.[34] Et †*hospital* oprettet 1736 af Godske Hans von Brügmann til Ulriksholm og Østergård lå i det søndre dige, hvor der nu findes et nyere hus (jf. ovf.).[39] Institutionen havde fundats af 28. maj 1736,[40] men bygningen var muligvis som det endnu bevarede hospital i Seden (s. 3450 fig. 3, 5) opført nogle år tidligere.[41] Bygningen blev erstattet af en ny efter en brand 1842, ligesom dens sydlige nabo ved kirkepladsen, byens †*skole* fra o. 1740 (lukket 1830).[42] I tilknytning til den ældre †*præstegård*, der brændte samtidig, havde sognepræsten til kirkeejerens ærgrelse o. 1838 opført en †*vognremise* på kirkegårdens grund (formentlig i diget), foruden en muret svinesti op ad kirkegårdsmuren.[43] Et †*kapel* med sadeltag fra o. 1900 havde omtrent samme placering som det nuværende. Et muret †*nødtørftshus* i norddiget blev nedrevet 1966.[24] Desuden fandtes et tømret †*redskabshus* fra 1935 i sydvesthjørnet og et †*tørveskur* fra 1942.[24]

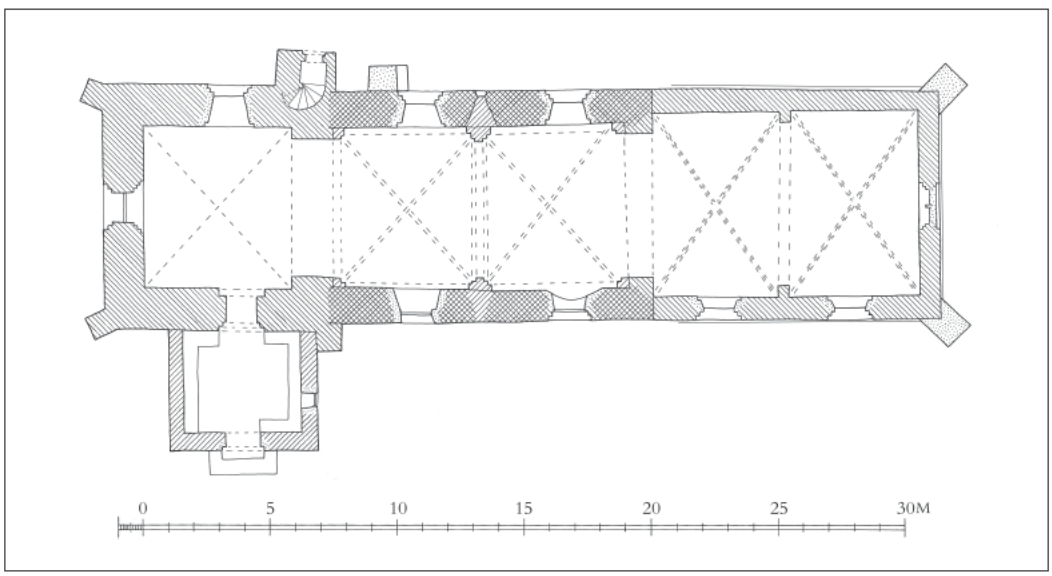

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af Lehn Petersens Tegnestue 1960, suppleret af Kirstin Eliasen og tegnet af Freerk Oldenburger 2017. – *Plan.*

Fig. 6a–c. Opstalter. 1:300. a. Sydfacade. b. Østfacade. c. Vestfacade. Målt og tegnet af Lehn Petersens Tegnestue o. 1966. – *Elevations. a. South facade. b. East facade. c. West facade.*

BYGNING

Kirkens ældste del er, vel i anden halvdel af 1100-tallet, opført af granitkvadre og bestod af skib og smallere †kor. I senmiddelalderen gennemgik den en del ændringer. Skibet fik indbygget hvælv, og koret blev erstattet af et tofags langhuskor med samtidige hvælv. Hen imod middelalderens slutning blev et tårn med samtidigt trappehus opført i vest, og et våbenhus føjedes til tårnets sydside. Kirkens orientering er omtrent solret.

Den *romanske kirke* bestod af skib og et †kor, der formentlig var lavere og smallere end skibet. Skibets *grundplan* er regelmæssig.

Materiale og teknik. Murene er rejst af granitkvadre over en skråkantet sokkel, der nu er jorddækket (s. 4074, fig. 2).

Døre og vinduer. De oprindelige †døre såvel i syd som i nord spores tydeligt i murværket. Syddøren (fig. 8), der er 135 cm bred, har retkantede

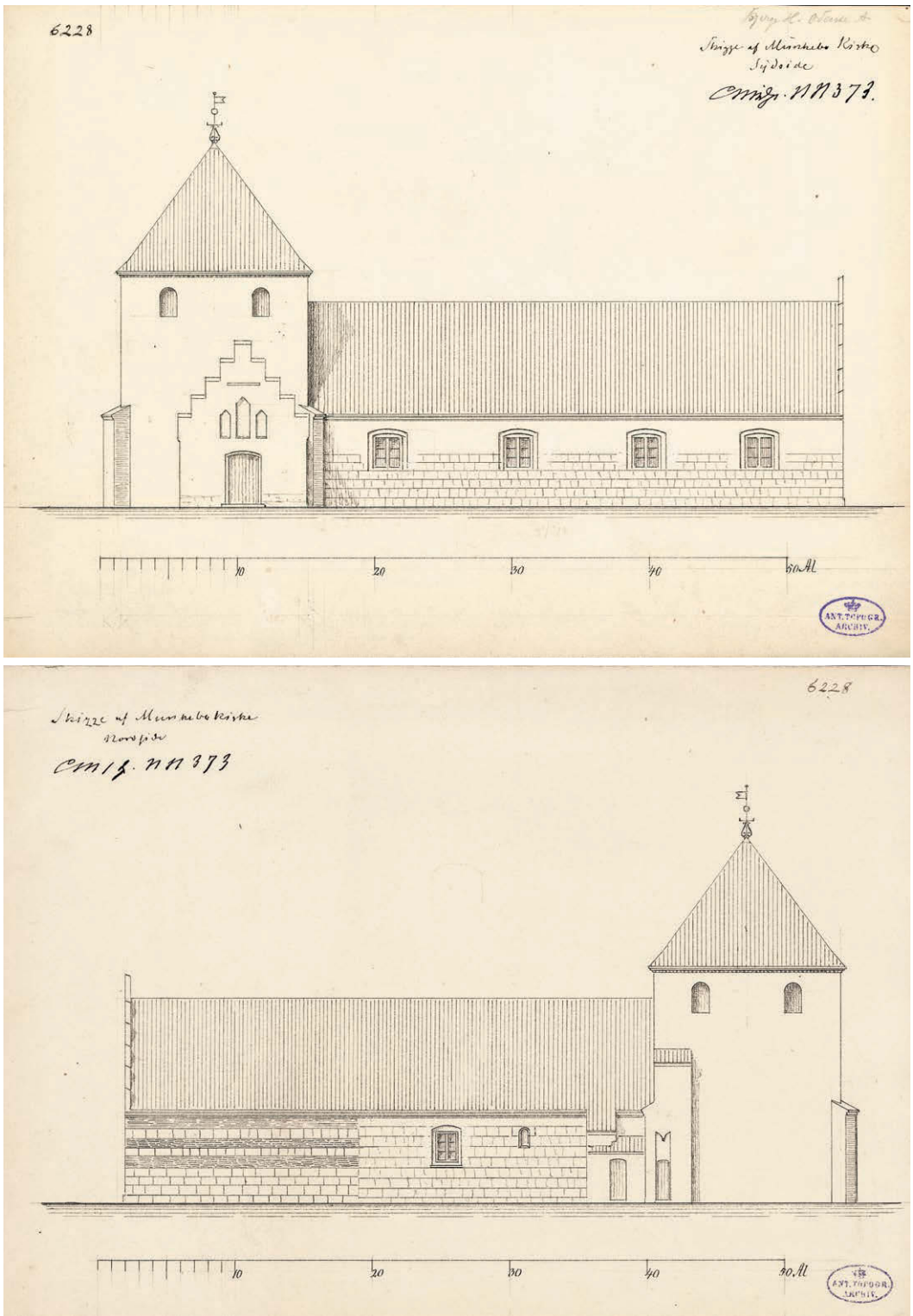

Fig. 7a-b. Opstalter. 1:300. Udateret og usigneret. a. Sydfacade. b. Nordfacade. – *Elevations. a. South facade. b. North facade.*

vanger af lodretstillede kvadre. Dørens øvre afslutning er forsvundet ved indsættelse af et senere vindue (s. 4141). Uregelmæssigheder i dette vindues indre smige antyder, at også døren har været indvendig smiget. Af norddøren (jf. fig. 10) ses østre vange op til underkanten af et senere indsat vindue (s. 4141), mens den vestre dækkes af en senere opsat støttepille (s. 4140). Dørens indre spores i murværket, men fremtrådte som niche frem til o. 1913 (jf. fig. 30).

Et lille tilmuret rundbuet, dobbeltsmiget (†)vindue ses omtrent midt på skibets nordside som udvendig niche (fig. 10, jf. fig. 9). Overliggeren såvel som sålbænken og vangerne er udhugget i en sten.Vinduet måler 76×50 cm i ydre murflugt og 68×30 cm i lysningen, der er beliggende blot 20 cm inden for murflugten. Af vinduets indre ses buetoppen i hvælvlommen mellem skibets to hvælv, ligesom dets tilmuring anes i kirkerummet vest for hvælvpillen.[44] Det er tilmuret senest ved

Fig. 8. Spor af romansk syddør (s. 4129). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Traces of Romanesque south door.*

Fig. 9. Romansk vindue på skibets nordside (s. 4131). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Romanesque window on north side of nave.*

indbygningen af skibet hvælv (s. 4132), da dets indre delvis dækkes af en hvælvpille. Et tilsvarende vindue på modsvarende sted i sydmuren giver sig til kende ved ommuringer såvel ude som inde.

I det senere opførte tårn og våbenhus (jf. s. 4133 og 4135) optræder et stort antal genanvendte granitkvadre, der ikke udelukkende kan hidrøre fra den ved tårnets opførelse gennembrudte eller nedrevne vestgavl. Det er uvist, hvorvidt kvadrene stammer fra en nu fjernet bygningsdel – et tårn?, eller om de er tilført andetsteds fra.[45]

Skibets *indre* er af rå kamp, korbuen er dog senere ommuret i tegl (jf. s. 4133), og rummet har oprindeligt haft fladt loft, der giver sig til kende ved vandrette tilbagespring i væggene under skjoldbuernes top.

Fig. 10. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *The church seen from the north.*

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. I senmiddelalderen gennemgik kirken flere ændringer. Ældst er skibets overhvælvning, det romanske kor erstattedes af et stort langhuskor, et tårn opførtes i vest, og til dette tilføjedes et våbenhus i syd.

Skibets hvælv. De to fag hvælv er krydshvælv med retkantede kvartstensribber. Hvælvene hviler på piller, der er enkeltfalsede i hjørnerne, mens de mellemfaldende piller er dobbeltfalsede og har retkantede, skråtstillede kragbånd, der foroven går jævnt over i kapperne. Skjold- og gjordbuer er spidsbuede, og hvælvkappernes vederlag markeres af et fremspringende skifte af sten på fladen.

Pillerne i østhjørnerne har vederlag til en skjoldbue op imod triumfvæggen (fig. 13). Denne synes ikke opført, og i stedet er væggen ommuret med vederlag til hvælvet.[46]

Det romanske kor erstattedes i tredje fjerdedel af 1400-årene (jf. dendrokronologisk undersøgelse s. 4144) af et to fag langt *langhuskor*. Koret er op til ca. halv højde opført af granitkvadre, der på hovedparten af nord- og sydmuren rejser sig over en skråkantsokkel, alt genanvendt fra det nedrevne kor; herover er der skiftevis bælter af nogle skifter mørkt røde og sorte munkesten i munkeskifte og et enkelt skifte granitkvadre, mens de øverste skifter tegl på nordsiden (jf. fig. 10) er lysere og iblandet flammede sten.

I korets østmur er et fladbuet (†)vindue (fig. 14), der såvel udvendig som indvendig var dobbeltfalset og med tvillingdelt lysning med fladbuer på en halvstens lodpost. Udvendig er vinduet anbragt under et højt spidsbuet spejl (jf. fig. 11). Vinduet var tilmuret på indersiden, men er senere delvist genfremdraget, sandsynligvis ved kirkens restaurering 1964-71 (jf. s. 4140). Sydsiden har to fladbuede vinduer, der er dobbeltfalsede udadtil og med en enkelt fals og smig indadtil. Åbningerne må i en vis udstrækning være oprindelige, men er formentlig noget ændret, især indadtil, i forbindelse med indsættelse af nye rammer 1894-95 (jf. s. 4141).

Den kamtakkede korgavl (fig. 11) har i tagfodshøjde en to skifter høj båndblænding, hvorover fem højblændinger, hvis øvre afslutning synes noget reguleret med forskelligt formede buer. I den midterste af blændingerne er en smal, i toppen aftrappet, glug. Den nordligste, nu vandret afsluttede blænding har i toppen en to skifter høj konsol, der kan være oprindelig.

Korets indre er af rå kamp iblandet tegl. I nordmuren er en fladbuet 57 cm bred og 98 cm høj niche, der er 60 cm dyb og med underkant 131 cm over nuværende gulv. Muligvis til indmuring af et monstransskab (jf. s. 4167).

Den meget store, fladrundbuede korbue er samtidig med koret. Bredden er tydeligvis afpasset efter hvælvpillerne i skibets østhjørner.

Korets hvælv. De samtidigt planlagte hvælv (jf. fig. 12) er krydshvælv med kvartstens profilribber, tilspidset led med retkantet markering i overgangen til kapperne; dog er der retkantede kvartstensribber forneden.[47] Hvælvene bæres af murede forlæg i væggene. Gjordbuen mellem de to fag er halvanden sten bred og hviler på ufalsede, kraftigt fremspringende piller. Hvælvene er tydeligvis opført, efter at skibets østre gavltrekant var nedtaget, idet det vestre hvælv er indarbejdet over den ombyggede mur over korbuens østside.

Det næsten kvadratiske *tårn*, der opførtes i vest, rejste sig antagelig oprindeligt i tre stokværk (jf. s. 4136). Tårnet er en anelse bredere end skibet og er i det ydre opført af granitkvadre op til en højde svarende til skibets murkrone. Dette gæl-

Fig. 11. Kirken set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *The church seen from the east.*

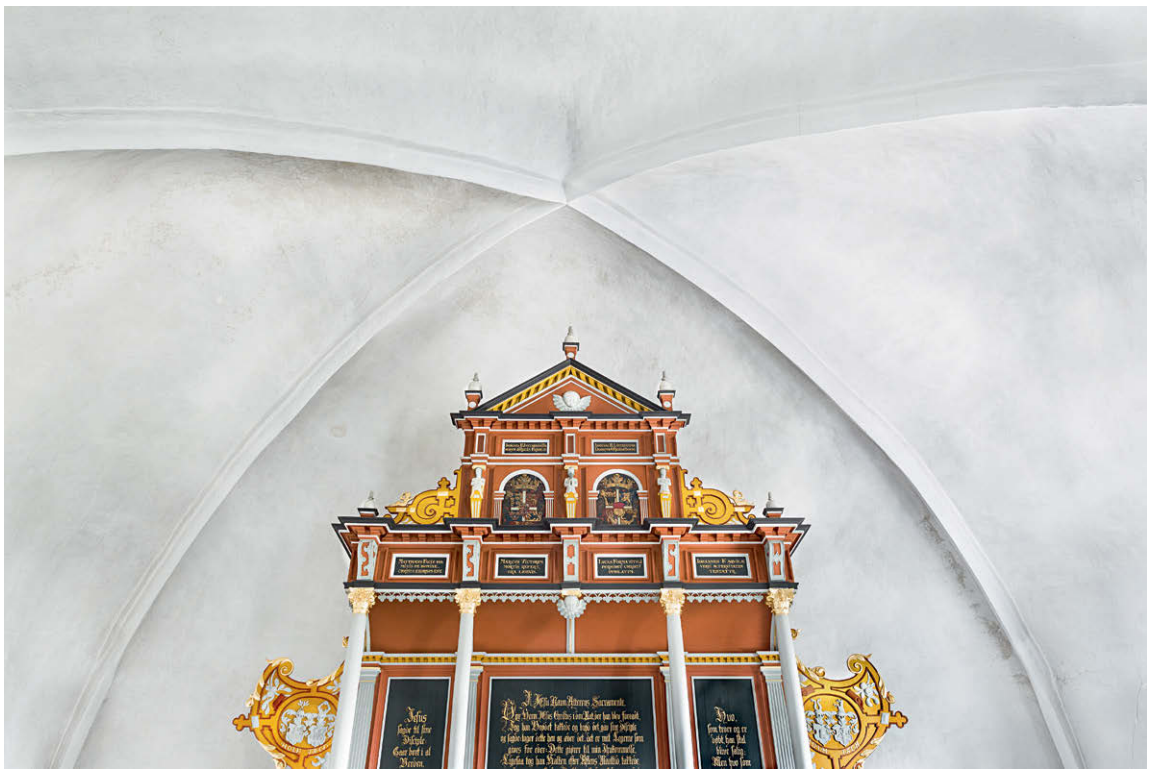

Fig. 12. Korets hvælv (s. 4133). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Vault of chancel.*

der også tre oprindelige, lave støttepiller, to diagonaltstillede på vesthjørnerne og en i sydøst i overgangen til det romanske skib.

En samtidig dør i tårnets sydside fører ind til tårnrummet (fig. 19-20). Døren, der har en oprindelig tærskel af granitkvadre, er udvendig fladbuet og dobbeltfalset i sider og stik. Dørens inderside har tredobbelt fals i stikket, mens vangerne har en helstens dyb og bred fals. I østre fals er indmuret en træklods (fig. 63, jf. fig. 20) med udstemmet hul til en låsepal; den er sammenhørende med dørfløjens oprindelige ophængning i dørens indre fals (jf. s. 4170). Den er sekundært repareret med båndjern. I vest er et oprindeligt, fladbuet vindue, der er dobbeltfalset udadtil og tredobbeltfalset indadtil.

Tårnrummets vægge er af tegl, bortset fra lidt kampesten i bunden. Det er forbundet med skibet af en meget bred, spidsbuet tårnbue, der næsten har hele skibets bredde, idet den omtrent følger skibets vestre skjoldbue. Rummet har sandsynligvis fra opførelsen været overdækket af et †hvælv, båret af forlæg i væggene; bevaret er blot den nederste del de retkantede halvstensribber (fig. 77), der ses i alle fire hjørner. Det er erstattet af et grathvælv (jf. s. 4136).

Tårnets mellemstokværk er relativt lavt. Det er usikkert, hvorvidt dette skyldes, at tårnet aldrig blev fuldført, eller om det blev nedskåret i forbindelse med ombygninger af toppen (jf. s. 4136). Stokværket, der er uden lysåbninger, er opført helt af munkesten i munkeskifte. En kraftig tilbagetrækning af murværket kan markere et gulvniveau over det oprindelige hvælv. Der er forbindelse til skibets loftsrum ad en åbning med enkelt fals til begge sider, mens den øvre afdækning er ændret ved senere ombygninger, ligesom åbningen er forlænget nedad.

Et samtidigt *trappehus* ved tårnets nordøsthjørne (fig. 17, jf. fig. 10) er opført af munkesten i munkeskifte, iblandet enkelte granitkvadre; dog ses i højde med skibets murkrone et gennemgående skifte af kvadre. Trappehusets bredde indskrænkes på østsiden umiddelbart herover. Foroven er det

afdækket med et halvtag over en enkel falsgesims. Adgangen er i nordsiden lidt øst for midten ad en fladbuet dør i et relativt højt spejl med tvillingdelt stik af to kvartcirkelbuer på en aftrappet, muret konsol. Vindeltrappen snor sig om en halvstens spindel af afrundede sten. Trappeløbets ydervæg er opmuret i en skiftegang, der mod sædvane ikke er vandret, men følger trappens stigning (fig. 18). Trappen overdækkes af trinvis stigende fladbuestik og udmunder diagonalt i mellemstokværkets nordøsthjørne gennem en overdør, der foroven er afsluttet med fladbuestik tilpasset hjørnet.

Et omtrent samtidigt *våbenhus* ud for tårnets sydside (fig. 16) er opført fortrinsvis af granitkvadre, dog med indslag af munkesten. Den fladbuede dør (fig. 21) har en enkelt fals i vangerne, mens der i stikket er to, hvoraf den yderste er en hel sten høj. Den stort set udelukkende af teglsten opførte kamtakkede gavl har tre spærstikformede blændinger, hvoraf den midterste er bredere og højere end de andre og synes noget reguleret i stikket. Oven over denne midt i gavlen er en savtakfrise. Et vindue i østsiden er i sin nuværende form af nyere dato (jf. s. 4141). I det indre er murede bænke i begge sider. Et tilbagespring af murflugten over syddørens stik kunne antyde et oprindeligt lavereliggende loft, men dette har dog snarest ligget i samme højde som nu, da det ellers ville skære den øverste del af døren til tårnrummet.

Fig. 13. Detalje af hvælvpille i skibets sydøsthjørne (s. 4132). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Detail of vault pillar in southeastern corner of nave.*

Fig. 14. Gotisk (†)vindue i korets østgavl (s. 4132), indre. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Gothic (†)window in east gable of chancel, interior.*

Fig. 15. Tårnets hvælv (s. 4136). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Vault of tower.*

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. En større udhugning under skibets østre vindue i sydsiden må sandsynligvis være udført i sammenhæng med prædikestolens opstilling 1597 (jf. s. 4161).

Ombygninger af tårnet. Tårnrummets nuværende hvælv (fig. 15) er formentlig opført sent i 1500-tallet. Det er et grathvælv, hvis kapper må være opmuret i tårnrummets oprindelige hvælvforlæg (jf. s. 4134), og graterne er markeret i pudslaget. Stubberup Kirke (Bjerge Hrd.) har i tårnet et tilsvarende hvælv fra 1604.

Ifølge biskop Jacob Madsen 1589 (fig. 76) var kirken »... met Torn, byget offuen på mellem Stenger, oc siden firekant Spir paa, tagt met dobbelt Steen paa«,[34] dvs. at tårnet da havde en overdel af bindingsværk. Hvornår tårnets middelalderlige, eventuelt aldrig fuldførte, overdel er nedtaget og erstattet af dette, vides ikke (jf. s. 4134). Tilsvarende klokkestokværk af bindingsværk er endnu bevaret i Viby Kirke (Bjerge Hrd.) og har tidligere også været at finde i bl.a. Marslev Kirke (Bjerge Hrd.). Tårnets overdel var brøstfældig allerede 1631,[35] men har sandsynligvis stået med bindingsværksafslutningen indtil begyndelsen af 1700-årene, muligvis 1720'erne,[48] da det fik nyt muret klokkestokværk, der mod nord og syd forsynedes med svungne gavle (jf. fig. 3) (sml. kirkerne i Fraugde og Højby s. 3533 og 3987).

De svungne gavle bibeholdtes til o. 1820, men må kort derefter være erstattet af det nuværende flade pyramidetag, idet sognepræst Holm 1832 klagede til amtsprovst Lütken over bl.a. 'kirketårnets borttagelse for flere år siden … nedtage dets tårn lige til klokkestolen'.[43] Klokkestokværket har mod hver side to kurvehanksbuede glamhuller, af hvilke et mod hver side er tilmuret (jf. fig. 1 og 16). Sydsidens vestre glamhul er sekundært udvidet i bredde af hensyn til en tidligere ophængning af en klokke (jf. s. 4174). Gesimsen har et kraftigt rundled over et savskifte, der nu mangler på sydsiden, og krones af et par kun let fremspringende false.

Fig. 16. Tårn (s. 4133) og våbenhus (s. 4135), set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tower and porch seen from the south.*

Fig. 17. Trappetårn på tårnets nordside (s. 4135). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Stairwell on north side of tower.*

Efter et kirkesyn 1843 pålagdes kirkens ejer, proprietær Johannes Schmidt til Østergård, at indsætte lemme i tårnets glamhuller. Han undlod dette med den begrundelse, 'at de mod hensigten vil holde på fugtigheden på ringerloft og det øvrige træværk i tårnet, idet luften ved sydlige og vestlige vinde og storme vil trænge ind gennem åbningen, hvor kirkeklokken hænger og afkaste tagstenene på tårnet'.[43] Efter et sagsanlæg, hvis udfald kunne blive, at han mistede ejendomsretten til kirken, udførte han det pålagte arbejde.[43]

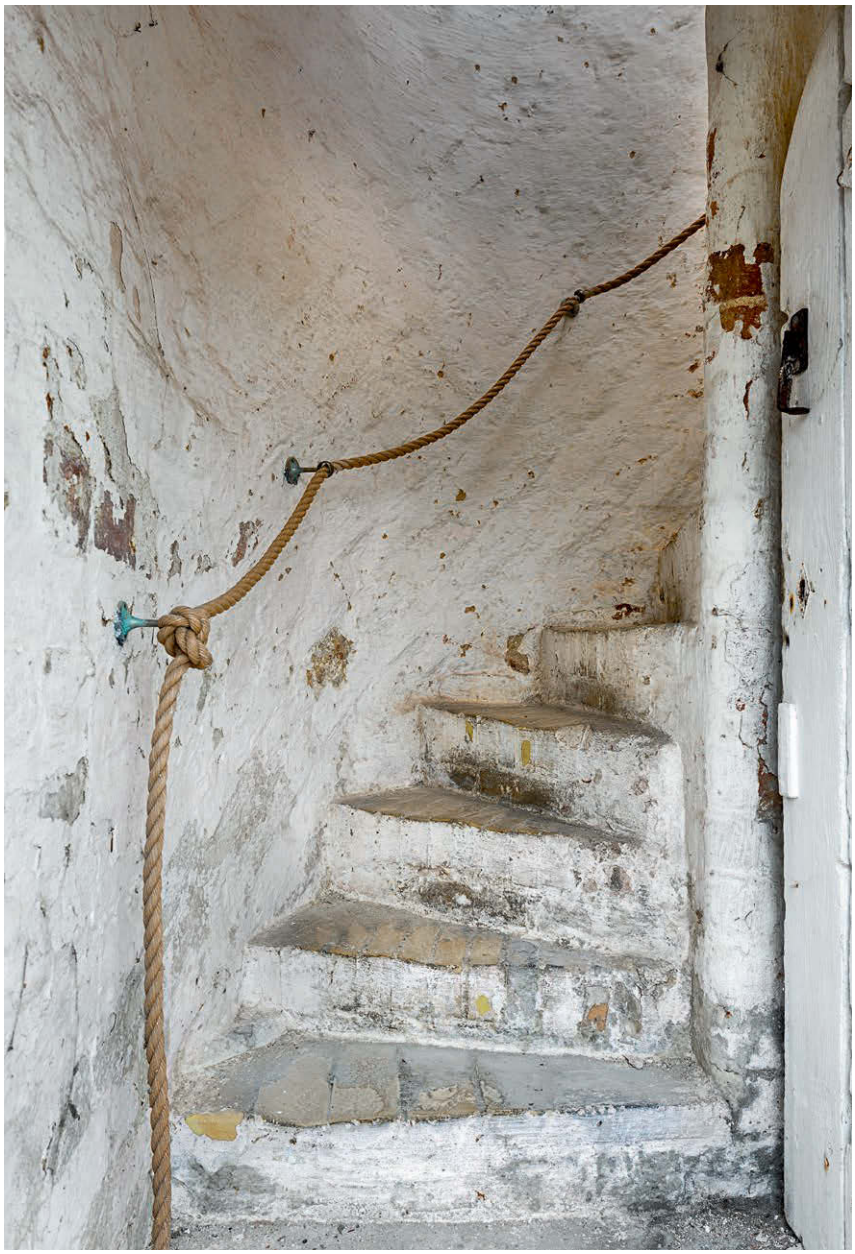

Fig. 18. Trappehusets trappeløb (s. 4135). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Stairway of stairwell.*

Fig. 19-20. Tårnets syddør (s. 4134). 19. Ydre. 20. Indre. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *South door of the tower. 19. Outside. 20. Inside.*

†*Murankre.* Ved kirkesynet 1702 konstateredes, at 'inden i kirken er to buer over alteret revnet fra hinanden i en fingers bredde, og der behøves reparation på tagværk og tag'.[35] Hvor omfattende denne skade har været, kan ikke afgøres, men to trækbånd af træ, et midt i hvert fag, er indsat på et tidspunkt før 1854, da der ved synet dette år omtaltes, at de skulle fornyes med maling, og ved synet 1866 noteredes, at den ene af disse skulle fornyes og males.[49] De fjernedes i forbindelse med en større restaurering af kirken 1968-71, hvor der i stedet opførtes støttepiller på korets østhjørner (jf. s. 4141).

En *støttepille* vestligt på skibets nordside (jf. fig. 10) er opført af små teglsten. Den brede pille er dels aftrappet mod øst under det østlige vindues sålbænk,[50] hvor den er afdækket med en støbt plade, og dels i omtrent halv højde mod nord. Såvel aftrapningen mod nord som overdækningen har en dobbelt falsgesims og er dækket af røde vingetagsten.

En *brandstige* hang på nordsiden af kirken 1884 (jf. fig. 26).

Der var 1929 ønsker fra menighedsrådet om at genopsætte svungne gavle på tårnet efter forlæg i akvarellen fra 1820 (jf. fig. 3), men dette blev ikke imødekommet af de kirkelige myndigheder.[51]

Kirken gennemgik en større *restaurering* i flere etaper i årene 1964-71. Varmeanlægget blev udskiftet 1964 (jf. s. 4145), og der opførtes en ny bygning til fyret (jf. s. 4128), et nyt gulv lagdes såvel inden for alterskranken som i hele koret og i våbenhuset (jf. s. 4141), to trækbånd i koret fjernedes, og i stedet opførtes to murede støttepiller (jf. ndf.) Kirken kalkedes endvidere ind-

vendig, og dele af inventaret blev fornyet eller restaureret.

I forbindelse med ovenstående restaurering af kirken opførtes to murede støttepiller på korets østhjørner som erstatning for de tidligere trækbånd i koret (jf. s. 4140). Pillerne er opført af gule teglsten, der vandskuredes og hvidkalkedes, og pillernes overdækkedes med røde vingetagsten.[52]

Vinduer. Skibets fire vinduer, to i nord og to i syd, er alle senere indsat i murværket. Sydsidens østre er senmiddelalderligt med dobbeltfalsede vanger og fladbuet overdækning, men er senere forlænget nedad. Sydsidens vestre vindue, der er uden false og med kurvehanksbuet overdækning, er eftermiddelalderligt. I dets nedre del indgår, især synligt på indersiden, dele af den allerede tidligere tilmurede syddør (jf. s. 4129). De to vinduer på nordsiden er indsat 1912 og kopierer de to i korets sydside. Det østre erstattede et ældre vindue (jf. ndf.) og i det vestre kan vestvangen indeholde dele af et ældre vindue. Et vindue af samme form i tårnets nordside blev indsat 1913.[53]

Vinduerne i skibets sydside, i våbenhusets østside samt tårnets vestvindue har gamle karme af træ med nyere rammer.[53] Korets sydvinduer har blyindfattede ruder i stangjernsrammer, der er indsat efter 1894; det østre med trækrude.[32] De tre vinduer i kirkens nordside, to i skibet og et i tårnet, har blysprossede ruder i jernrammer af samme form som korets; skibets østre og tårnets har trækrude.

†*Vindue.* Frem til 1912 fandtes på skibets nordside et vindue af samme form som sydsidens vestre (jf. fig. 7b og 25-26).

Gulve. Kirkens nuværende gulve er af grå og gule, diagonalt lagte, kvadratiske fliser i kor, skib og tårnrum; der er intet trin til koret. Inden for alterskranken (s. 4158, jf. fig. 32) er et brædde-gulv, udført som otte cirkelsegmenter med markerede radier. I stolestaderne er bræddegulv, og i våbenhuset gule teglsten, lagt på fladen i husets længderetning.

Inden for skibets syddør er gulvet omlagt 2012, således at dette ved døren er hævet ca. 15 cm med et jævnt fald frem til midtergangens gulvniveau.[39] Dette erstattede trappetrin af træ inden for døren.

†*Gulve.* Ifølge kirkens syn 1833 forefandtes åbne begravelser, der endnu ikke var lukkede, og gulvet var sunket.[49] 1882 fik koret brædde-gulv, der skulle hæves fire tommer,[32] og året efter skulle resten af gulvet belægges med fliser.[32] Ifølge synet 1885 skulle der inden næste års syn lægges betongulv i våbenhuset.[32] I årene 1895-98 blev brædde-gulvet i stolestaderne løbende fornyet.[32]

1966 udskiftedes et †brædde-gulv inden for alterskranken med det nuværende (jf. ovf.) i forbindelse med at alterskranken blev gjort mindre (jf. s. 4158).[52] Samtidig bibeholdtes, og delvis fornyedes, trægulvet i forlængelse af stolestaderne i tårnrummet i forbindelse med indbygning af nyt orgel 1967 (jf. s. 4171).

Korets tagværk af eg må opfattes som langhuskorets oprindelige. Ved den dendrokronologiske undersøgelse (s. 4144) blev fem prøver dateret til hhv. 1450'ernes slutning og o. 1470; hvorledes disse forholder sig til dateringen af korets opførelse, er usikkert. Tagværket, der består af 12 spærfag, har to hanebånd samt krydsbånd, der skærer

Fig. 21. Våbenhusets dør (s. 4135 og 4168). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Door of the porch.*

Fig. 22. Skibets tagværk (s. 4143) set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Roofing of church looking east*.

Fig. 24. Detalje af skibets 5. spærfag med kappet, lodret spærstiver (s. 4144). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Detail of 5. Truss in nave with crosscut vertical post.*

nedre hanebånd; alt med bladninger fra østsiden. Der er endvidere korte spærstivere og spærsko.

Fig. 23. Nummerering (s. 4144). Skibets 8. spærfag, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Numbering. 8. Truss of nave, looking east.*

Tagværket sidder i relativt god orden, dog er flere spærfag ombyttede, og der er mange udskiftninger. Nummerering er udført med stregnumre i nord og firkantstik i syd.[54]

Skibets tagværk er generelt samme type som korets; det har stort set samme bevaringstilstand og

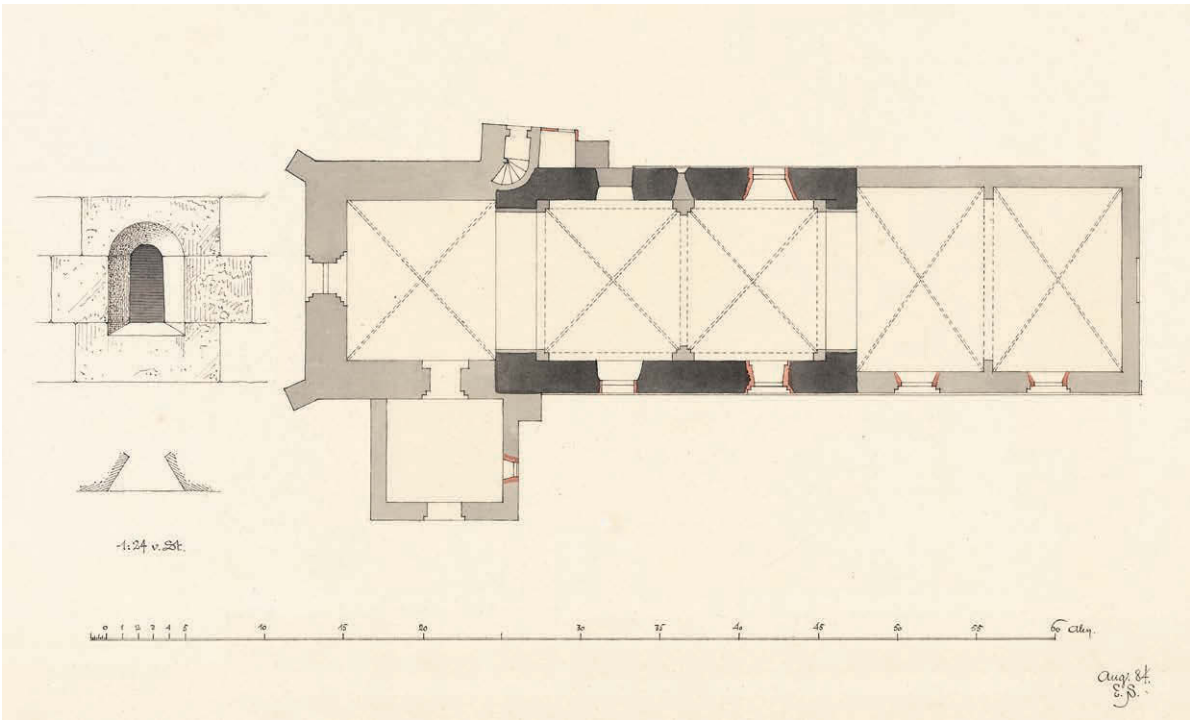

Fig. 25. Plan. 1:300. Målt og tegnet af Erik Schiødte 1884. – *Plan*.

består ligeledes af 12 spærfag, heraf et helt fornyet. Tagværket er ikke dateret (jf. dendrokronologisk undersøgelse, s.d.). De bevarede spærfag hidrører fra to forskellige systemer på hhv. otte og tre fag, der er nummereret fra øst mod vest og nu er sammenblandet. Samtlige bladninger er på vestsiden. Ud over hanebånd og krydsbånd gør seks spærfag i det største system sig bemærket ved derudover at have lodrette spærstivere (fig. 24), der skærer nedre hanebånd og er tydeligt afkappede et stykke herunder. Disse har formentlig oprindeligt gået ned i en bindbjælke. Spærene er opstillet i spærsko, hvoraf flere har karakter af oversavede bjælker, og har korte spærstivere. Spærfagene er nummereret med stregnumre i både nord og syd. Mindst seks af de nedre hanebånd fordelt på begge systemer er af genanvendt tømmer (jf. ndf.).

Tårnets og våbenhusets tagværker er nyere, af fyr. Kirkens tagværker er senest repareret 1998.[55]

†*Tagværk*. I skibets tagværk indgår (jf. ovf.) genanvendt tømmer fra en ældre konstruktion. Fem prøver derfra er dateret (jf. dendrokronologisk undersøgelse, s.d.). Heraf er den yngste, med bevaret splintved, dateret til o. 1180. Tømmeret må tolkes som spær og har alle aflange taphuller med afrundede ender. Dateringen taget i betragtning kan det ikke udelukkes, at dette tagværk stammer fra kirkens opførelse, men dette er usikkert, da tømmeret også kan være tilført andetsteds fra eller kan være fra en tidlig ombygning.

Klokkestolen er nyere, af fyr.

Dendrokronologisk undersøgelse. Der er i 2017 udtaget boreprøver af egetømmer i koret og skibets tagværk.[56] Af de fem daterede prøver fra korets tagværk (jf. s. 4141) kunne de tre, der var taget fra spær og en spærstiver, dateres til o. 1455-58, heraf en med bevaret splint, mens to prøver fra spærfødder dateres til o. 1468-71. Af de indsendte prøver fra skibets tagværk (jf. s. 4144) kunne kun fire, alle fra nedre hanebånd, dateres til hhv. efter o. 1100, efter o. 1131, efter o. 1163 samt o. 1180; sidstnævnte har bevaret splint.

Tagbeklædningen er nu overalt røde tagtegl, senest fornyet 1998.[57]

†*Tagbeklædning*. Ved biskop Jacob Madsens besøg i kirken 1589 konstaterede han, at tårnet og

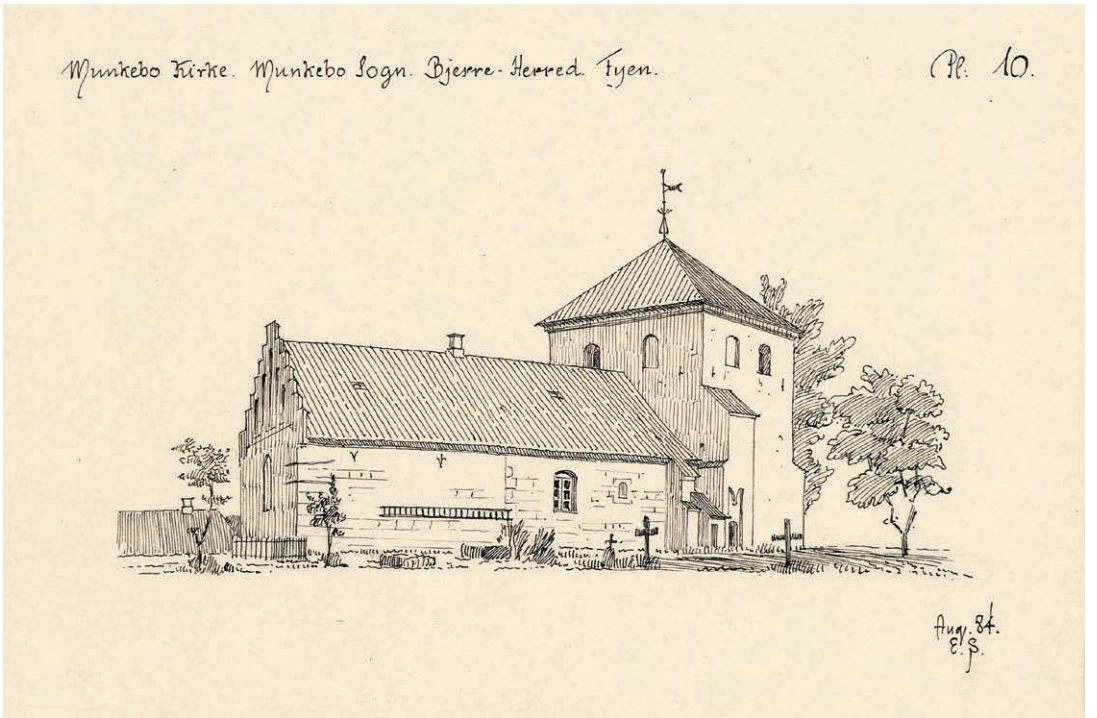

Fig. 26. Prospekt af kirken set fra nordøst ved Erik Schiødte 1884. – *View of the church seen from the north east.*

kirkens nordside var tækket med »dobbelt Sten« (munke og nonner), mens sydsiden havde vingetegl, der ikke var i særlig god stand (»noget taglamb«), og at der var »noget met Bly offuer Choret«. 1595 var tilstanden på skibets sydside lige så slet.[34] I anden halvdel af 1600-tallet udtaltes ved synet, at der såvel manglede bly som tagsten.[35] I 1803 fik kirkejeren tilladelse til at udskifte det af kirkens tag, der var af bly, med tegl.[58]

En *vindfløj* opsattes 1955 som erstatning for en tidligere (jf. ndf.). Den forestiller et skib, er tegnet af Ebbe Lehn Petersen og produceret af blikkenslagerfirmaet Julius Jacobsen, Odense (jf. fig. 6a og 16; den er udført i kobber og belagt med 22 karat guld.[24]

†*Vindfløje.* En fløj af ukendt alder (jf. fig. 7a-b). Fløjstang, forneden støttet af volutformede bøjler, hvorpå kugle og herover fløj med ukendt motiv. Den skulle ifølge kirkesynet 1951 repareres,[24] men den blev i stedet fornyet (jf. ovf.). En vindfløj omtaltes i en korrespondance vedrørende kirken 1832, idet 'tårnets vejrhane stod på en træstang, hvis øverste ende er forsynet med en glaskugle'.[43]

Opvarmning. Kirkens opvarmning er siden 2014 fjernvarme.

†*Opvarmning.* En kakkelovn i skibets nordøstre hjørne ses på et foto fra 1891 (jf. fig. 30). Den var da ikke helt ny, da en skorsten optræder på Erik Schiødtes prospekt 1884 (fig. 26). Ovnen, der var placeret i nordsiden østligst i skibets østre fag (jf. fig. 30), blev senere erstattet af en større (jf. fig. 75). Denne ansås for udtjent 1933, da man valgte at erstatte den med en kalorifer af støbejern fra C. M. Hess A/S, Vejle.[24] Den nye ovn placeredes tilsyneladende samme sted, da skorstenen opretholdtes (jf. fig. 2); denne blev 1935 forhøjet med en alen og forsynedes med snurrehætte.[24] Der blev 'ommuret' i varmeapparatet 1951 og igen i 1954, og skorstenspiben blev fornyet 1952.[24] Da denne kalorifer 1960 ansås for kassabel, var der planer om at forny varmeanlægget, men dette skete dog først 1964, hvor et oliefyret varmtvandsanlæg blev installeret i et fyrrum, der var indrettet i et nyopført ligkapel (jf. s. 4128). Der blev ved samme

Fig. 27. Kalkmalet indskrift 1723 (s. 4146). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Wall-painted inscription, 1723*.

lejlighed opsat radiatorer ved ydervæggene.[55] O. 1988 installeredes naturgas.[24]

Et †*kulhus* mellem trappehuset og stræbepillen på skibets nordside nævnes i herredsberejsningsbeskrivelsen 1884[59] og ses også på Erik Schiødtes plan og prospekt af kirken dette år (jf. fig. 25-26). Det var en lille halvtagsbygning, hvis tag skulle repareres 1946.[24]

Det blev nedtaget i forbindelse med den omfattende restaurering af kirken 1964-71 (jf. s. 4140).

Belysning. Kirken fik indlagt elektricitet 1919.[24]

Murbehandling. I forbindelse med nedennævnte afrensning af cementpuds 1888 har nordsiden fået en karakteristisk fugebehandling med fremspringende, hårdt trukne cementfuger, der kun delvist respekterer kvadrenes kanter. Disse er repareret og delvist udskiftet 1998.[57]

†*Murbehandling*. Kirken er engang i 1800-årene blevet pudset med cement og kalket.[57]

†*Fortov.* 1965 erstattedes fortov langs kirkens nord- og sydmur af græsrabatter.[24]

KALKMALERI

Der blev o. 1884 konstateret kalkmaleri på nordmuren. J. Magnus-Petersen afdækkede 1893 eftermiddelalderligt kalkmaleri fra forskellig tid, hvoraf en enkelt indskrift fik lov at stå. Af middelalderligt maleri er der 1966 blot afdækket et enligt †viekors.

En *kalkmalet indskrift* (fig. 27) fra 1723 over skibets syddør erindrer om en istandsættelse samme år. Såvel den rektangulære kartouche som versalindskriften mellem indridsede linjer er malet med rødt: »Anno 1723 da lod høyedle og welbaarne herre oberstløy[t]nan(t) Godske Hans von Brugmand denne kierke reparere Guds nawn til louf og ære og meniheden til fornøyelse I Jesu Naun«. Fremdraget 1893.

†*Middelalderligt kalkmaleri*. Et indridset indvielseskors på sydmuren ved prædikestolen blev efter afdækning 1966 atter overkalket.

†*Eftermiddelalderligt kalkmaleri*. 1893 afdækkede Magnus-Petersen kalkmalet udsmykning fra o. 1600, udført i røde og grålige farver. På nordvæggen i korets østfag fandtes en dansksproget frakturindskrift med rødt, der efter Magnus-Petersens tegning af fragmenterne (fig. 28) formentlig har lydt: »… (Velby)rdig Mand (Danne)marckis Rigis …o… Chri(st)ensøn«.[60] Den nævnte har ikke kunnet identificeres. I korets andet fag fandtes en gråtonet ornamental bemaling af skjoldbuerne (fig. 28). Østkappen i skibets østfag var prydet af en trekantgavl med småspir og figurer: Øverst den Opstandne Frelser med sejrsfanen, stående på en vinget verdenskugle, flankeret af timeglas, siddende basunblæsende figurer og latinsk indskrift »Hodie mihi cras tibi« (i dag mig, i morgen dig). Af to andre figurer, begge med korsstav, var den ene formentlig Johannes Døberen (th.).

Fig. 28. †Kalkmaleri o. 1600 (s. 4146). Tegning Magnus-Petersen 1893. – †*Wall painting, c. 1600.*

Fig. 29. Kirkens indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Interior of the church looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Det ældste inventarstykke er en romansk døbefont af Vindingtype. Fra den senere middelalder stammer et korbuekrucifiks fra o. 1475-1500. Planker med omtrent jævngamle fragmenter af maleri, måske fra kirkens katolske †højaltertavle, er genanvendt i den nuværende renæssancealtertavle. Et alterbordspanel fra 1571 bærer navne på såvel snedker som sognepræst og kirkeværger, mens en dørfløj fra 1581 har initialer for sognepræst og kirkeværger. Altertavlen, der er opsat 1592, tilhører en (nordøst)fynsk gruppe af baldakintype. Prædikestolen, anskaffet 1597, er et højrenæssancearbejde tilskrevet den odenseanske billedskærer Jens Asmussen. Den har ligesom altertavlen opvist våbener for Hans Oldeland (†1580) til Trællerup og hans hustru Tale Abildgård (†1597), men kan også være anskaffet af sønnen Hans Oldeland, der senere (1604) lod opstille to herskabsstole for sig selv og hustruen Sophie Hvas af Ormstrup. Stolestaderne må være opsat omtrent på samme tid. En tavle er o. 1730 opsat i våbenhuset til minde om et lynnedslag på kirken og Ulriksholm samme år, formentlig af begges ejer, Godske Hans von Brügmann. Alterkalken er udført 1757 af Willads Christensen Berg, Odense, og anskaffet af Casper Hermann von Brügmann. Den yngre disk skyldes en anden Odensesølvsmed, Peter Petersen (1805-57-). I koret står præste- og degnestole fra o. 1800. En klingpung hidrører fra første halvdel af 1800-tallet. Klokken er støbt 1829 af I. C. & H. Gamst, København. Niels Christopher Clausen, Odense, har o. 1850 udført sygesættet. To kirkeskibe er bygget hhv. o. 1907 og 1968. Orglet med 12 stemmer er bygget 1967 (og udvidet 1980) af Frobenius, Kgs. Lyngby. Nyere altersølv og -udstyr er anskaffet 1968 og 1994, fra hhv. Brdr. W. & E. Hansen, København og Erik Sjødahl Andersen, København.

Farvesætning og istandsættelser. En istandsættelse af inventaret fandt sted 1967-70 ved Ebbe Lehn Petersen. Medvirkende var konservator Mogens Larsen, mens Ingolf Røjbæk stod for den nye farvesætning.

†*Alterbord* (fig. 31), antagelig senmiddelalderligt, muret af munkesten med fyld af teglbrokker, kamp og grus, ca. 165×115 cm og 110 cm højt. Bordet, der stod helt op ad østvæggen på et kampestensfundament, faldt sammen, da man

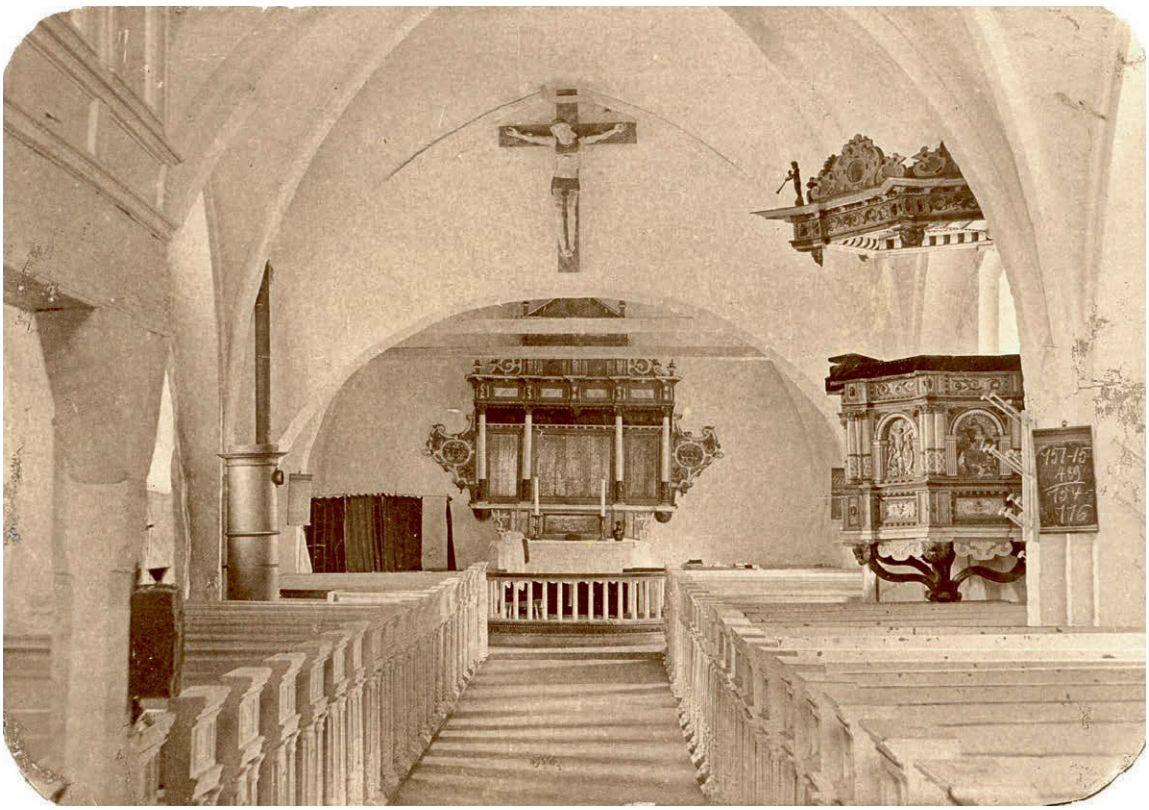

Fig. 30. Kirkens indre set mod øst. Foto Lars Rastrup 1891, i Østfyns Museer, Kerteminde. – *Interior of the church looking east*.

1966 nedtog alterbordspanelet, og det blev efterfølgende fjernet helt.[61]

Alterbordspanel (fig. 32), 1571, opsat af snedkeren Hans Andersen Fynbo. Rammeværket, 178×123 cm, 111 cm højt, har højrektangulære fyldinger flankeret af kannelerede, joniske pilastre med omvendt kapitæl; fire på forsiden og to på kortsiderne. Frisen har bredrektangulære felter mellem fremspring med cirkelbosser. I fyldingerne, hvis kvartstafprofil på gammeldags maner er udeladt forneden, findes der på forsiden indridsede og indstemmede arkader, der måske blot har været forarbejde.[62] Her har snedkeren hen over alle fire signeret med indskåret fraktur iblandet renæssancemajuskler: »hans/ anderss/ fønbo/ snicdiker«. Placeringen er så åbenlys, at det kunne give anledning til at tro, at snedkeren havde skænket panelet til kirken. I frisen læses en tilsvarende indskrift på forsiden og i syd. Den daterer og anfører navnene på sognepræst og kirkeværger: »h(r). hans lauersen 1571/ den 17 iunii hans klausen i/ monckebod hans harssing y trelrop k(irke)v(ærger)«. Forsiden har tillige nyere håndværkergraffiti »HTS 1855« (jf. altertavle). Panelet er bemalet i to lyse, grå nuancer.

Et †*sidealter* 'ved den søndre side mod degnestolen' blev ved biskop Jacob Madsens visitats 1589 beordret nedbrudt. Hans Urne lovede derfor, at 'fly alteret afsted'.[63]

Altertavlen (fig. 33-38) fra 1592 tilhører en (nordøst)fynsk gruppe af baldakinaltertavler. Den er arkitektonisk opbygget med postament, tilbagetrukket storstykke med søjler, baldakin og overbygning i form af frise og topstykke med trekantgavl. Stor-, top- og postamentvinger er udformet som kartoucher med rulleværk og båndornament.

Det tredelte storstykke er af firsøjletype med to smalle sidefelter, flankeret af fire kannelerede pilastre. De har profilkapitæler, diamantbosser i

Fig. 31. Senmiddelalderligt †alterbord (s. 4148). Foto Ebbe Lehn Petersen 1966. – *Late Medieval †Communion table.*

prydbælterne og bærer en lille forkrøppet konsolfrise. De fire foranstillede, korintiske frisøjler med akantus i prydbælterne bærer den firdelte kvartrunde baldakin. Mellem kapitælerne hænger lister med trekløvere og bueslag samt et enkelt kerubhoved midtfor. Frisen har fire småfelter mellem kassetteværkssmykkede volutkonsoller og en forkrøppet kronliste med konsoller. Topstykkets to arkadefag med kannelerede pilastre og profilkapitæler indrammes af tre joniske hermer (to kvindelige og en mandlig). Den todelte topfrise svarer omtrent til storfrisen. Herover afslutter en kerubhovedprydet trekantgavl med tre småspir.

Postamentet har bredrektangulært felt mellem to enkle fremspring, og yderst hænger kerubhoveder. De brede storvinger har frugtophæng, akantus og viser fædrene og mødrene våbener for Hans Oldeland til Trællerup (†1580) og hustruen Tale Abildgård (†1597). Tv. (fig. 34) ses parrets fædrene våbener Oldeland og Abildgård, ledsaget af initialerne »H.O.L.F.« og »T.A.G.F.«, th. (fig. 35) deres mødrene våbener: Munk af Fjellebro (hans) og Ulfeldt, med tilsvarende initialer »H.O.L.M.« og »T.A.G.M.«. I de små postamentvinger er skårne initialer »HMH«, »OH« og »BE« foruden det daterende årstal »1592«. De første initialer står

Fig. 32. Alterbordspanel fra 1571, signeret af snedkeren Hans Andersen Fynbos (s. 4149). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Communion table panel from 1571, signed by the cabinetmaker Hans Andersen Fynbos.*

Fig. 33. Altertavle 1592 (s. 4149). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Altarpiece, 1592.*

formentlig for (Hr.) Marcus Hansen, sognepræst 1585-1608, mens de sidste må antages at tilhøre kirkeværger.

Stafferingen, der omfatter oxydrød bund, okkergult, hvidt, lysegråt og forgyldning, er en fri farvesætning fra 1971 ved Ingolf Røjbæk. Tavlens oprindelige farver kendes ikke, da den blev afrenset ved en istandsættelse 1895 (jf. ndf.). Bevaret er dog to oprindelige polykrome våbenmalerier i topstykket (fremdraget 1895), der viser Frederik II's og dronning Sophies kronede våbenskjolde (fig. 37) med ledsagende latinske versalindskrifter i topfrisen: »Insignia Illvstrissimi Danorvm &c Regis Fride(rici) II« (Den berømmelige konge af Danmark etc., Frederik II's våben) (tv.) og »Insignia Illvstrissimi Danorvm &c Reginæ Soph(iæ)«

Fig. 34. Storvinge med fædrene våbener for Hans Oldeland (†1580) og hustruen Tale Abildgård (†1597), detaljer af altertavle 1592 (s. 4150, jf. fig. 33). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Main wing with arms of fathers of Hans Oldeland (†1580) and his wife Tale Abildgård (†1597), details of altarpiece, 1592 (cf. fig. 33).*

(Den berømmelige dronning af Danmark etc., Sophies våben). Tavlens øvrige *indskrifter* er nymalet 1895 med forgyldning på sort bund, men i det mindste på storstykke og postament fandtes samme ordlyd før istandsættelsen. Storfeltet citerer med fraktur nadverens indstiftelsesord (efter Luk. 22,19-20) og sidefelterne dåbens (efter hhv. Mark. 16,15 (tv.) og Mark. 16,16). Postamentfeltet har på samme vis fadervor med henvisning til »Matth. 6« (Matt. 6,9-13) og »Luc. 11« (Luk. 11,2-4). I frisen læses latinske versalindskrifter, fra venstre: 1) »Mathævs facie hominis de homine, Christo exorsvs est.« (Mattæus har med menneskefremtoningen talt om mennesket Kristus). 2) »Marcvs victorem mortis refert, ora leonis.« (Markus betegner ham med løveskikkelsen som den, der overvinder døden). 3) »Lvcas forma vitvli perhibet Christv immolatvm.« (Lukas viser med kalveskikkelsen, at Kristus er blevet begravet). 4) »Iohannes f: aqvilæ verbi æternitatem testatvr.« (Johannes bevidner med ørneskikkelsen ordets evighed). På nordsiden af postamentet findes en håndværkersignatur »H. Schiellerup 1855«. Bagsiden af storstykket har fragmenter af senmiddelalderligt figurmaleri, jf. †altertavle.

Tilblivelse og istandsættelser. Altertavlen, der som nævnt har skåren datering 1592, er tidligst omtalt tre år senere, da biskop Jacob Madsen ved en visitats bemærkede om den 'herlige nye tavle', at den var anskaffet for 140 daler.[64] Den tilhører som nævnt en gruppe af (nordøst)fynske baldakinaltertavler fra tiden o. 1590-1600, hvis tidligste eksemplar er tavlen i Bogense fra 1588 (s. 2141).[65] Om gruppen har andet end skemaet tilfælles, er uafklaret, idet værkstedssammenhænge ikke er indlysende. Dette turde ej heller fremgå af, at man i Munkebo har fulgt samme fremgangsmåde som i Bogense ved at genanvende dele fra en senmiddelalderlig (†)altertavle. Her drejer det sig om plankerne i storstykkets felter, hvis bagsider som anført bærer fragmenter af senmiddelalderligt maleri, der kan stamme fra kirkens senmiddelalderlige (†)altertavle omtalt 1589. De oprindelige kongelige våbenmalerier bærer dog så stor lighed med Bogensetavlens (s. 2143 fig. 44), at de kan være udført af samme maler. Tavlen stod fra første færd med katekismusindskrifter,[34] antagelig som nu forgyldte på sort bund, men det øvrige oprindelige farveudtryk kendes ikke, da ældre farvelag blev fjernet uden dokumentation ved Magnus-Petersens istandsættelse 1895.[66] Den tidligst kendte istandsættelse skete o. 1700 på foranledning af kirkeejeren Godske Hans von Brügmann, hvis våben tidligere fandtes malet på postamentfremspringene sammen med hans første hustru Margrethe Wilhelmine von Hausmanns (1686-1717) (jf. fig. 79). Det er måske denne istandsættelse, der sigtes til 1702, da 'altret med nye ornamenter, siden forgangne års syn (var) smukt orneret'.[67] Fra istandsættelsen hidrørte sekundære †malerier i topstykket af

Fig. 35. Storvinge med mødrene våbener for Hans Oldeland († 1580) og hustruen Tale Abildgård († 1597), detaljer af altertavle 1592 (s. 4150, jf. fig. 33). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Main wing with arms of mothers of Hans Oldeland († 1580) and his wife Tale Abildgård († 1597), details of altarpiece, 1592 (cf. fig. 33).*

Aron (tv.) og Moses (jf. fig. 78-79). Det samme gjaldt formentlig fire †malerier på baldakinen, fra venstre: Bønnen i Getsemane, Korsnaglingen, Opstandelsen og Himmelfarten (jf. fig. 78-79).[68]

Indtil 1895 stod tavlen med en broget staffering af de arkitektoniske dele (jf. fig. 78), med lyseblåt, rødt og hvidt som de dominerende farver, ledsaget af marmorering i de mindre felter. Farvesætningen kunne muligvis hidrøre fra den førnævnte istandsættelse o. 1700.[69] Det samme gælder †indskrifter på storstykke og postament, der svarede til de nuværende, men med mindre kunstfærdig fraktur. På et tidspunkt er opsat et †kors på topgavlen. En håndværkersignatur fra 1855 (ovf.) betegner måske en mindre reparation dette år (jf. også alterbordspanel).

En gennemgribende restaurering fandt sted 1895 ved Magnus-Petersen, der året forinden havde istandsat prædikestolen. Hensigten var at genskabe de oprindelige farver.[70] Bortset fra anvendelse af ægte guld- og sølvbelægning er den genskabte farveholdning ukendt, idet der savnes dokumentation herfor både 1895 og senere.[71] Forud for stafferingen fjernede man al hidtidig bemaling, på nær topstykkets oprindelige kongelige våbener. I baldakinen blev evangelisternes symbolvæsener malet i en rækkefølge svarende til storfrisens indskrifter (jf. fig. 80), ligesom man nymalede de øvrige indskrifter. Ifølge en rapport fra NM 1895 fremtrådte tavlen efter istandsættelsen 'så vidt muligt med sin oprindelige udsmykning'.[39] Efter at Mogens Larsen 1970 uden resultat havde eftersøgt ældre farver på tavlen,[39] fik den med Ingolf Røjbæks nymaling 1971 sit nuværende udseende. Ved samme lejlighed underkastedes tavlen en lettere snedkermæssig istandsættelse.

(†)*Altertavle*. 1589 omtalte biskop Jacob Madsen 'en slem lille tavle med et krucifiks',[34] en karakteristik, der formentlig snarere angik bevaringstilstanden end tavlens ikonografi.[72] Det er måske dele fra denne tavle, der 1592 er genanvendt i den

Fig. 36. Englehoved, detalje af altertavle 1592 (s. 4149, jf. fig. 33). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Angel's head, detail of altarpiece, 1592 (cf. fig. 33).*

Fig. 37. Topstykke med Frederik II og Sophies malede våbener, detalje af altertavle 1592 (s. 4151, jf. fig. 33). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Top piece with painted arms of Frederik II and Sophie, detail of altarpiece, 1592 (cf. fig. 33).*

nuværende altertavle. I hvert fald findes der på bagsiden af dennes storstykke rester af senmiddelalderligt maleri på kridtgrund. Plankerne er samlet uden hensyntagen til deres oprindelige sammenhæng. Fragmenterne på bagsiden af midtfeltet er af Sissel F. Plathe tolket som rester af et kors, mens fragmenterne i syd viser klædedragten af to personer stående forskudt bag hinanden.[73] Der er måske tale om vidner til Korsfæstelsen.[74]

Alterkalke. 1) (Fig. 39), 1757, udført af Odensesølvsmeden Willads Christensen Berg og anskaffet af kirkeejeren Casper Hermann von Brügmann. Den 21 cm høje kalk er ganske enkel med cirkulær fod i to afsæt, cylindrisk skaft, linseformet knop med midtribbe og pokalformet bæger. Under foden ses sølvsmedens mærke (*Bøje* II, 119) og årstalsstempel (*Bøje* nr. 4139) foruden prikgraveret kursivindskrift »C(asper) H(ermann) v(on) Bruggemann«. Stjålet 1994, men atter tilvejebragt;[75] repareret 2011.

2) 1994, en kopi af nr. 1 i sterlingsølv, med graveret latinsk trekløverkors på bægret og stemplerne »Sjødahl A« og »C. Antonsen«, for hhv. Erik Sjødahl Andersen og Carl Antonsen, Odense; desuden lødighedsmærke og »1994«.

Alterdiske. 1) (Jf. fig. 40), o. 1825-50, udført af Peter Petersen (1805-57-), Odense. Disken, 15 cm i tværmål, har graveret cirkelkors på fanen. På bagsiden fire ens stempler (*Bøje* nr. 4267 eller 4268) foruden prikgraveret vægtangivelse: »Vog 38½ lod«. Stjålet 1994, men atter tilvejebragt.[75] Nu ude af brug. 2) (Jf. fig. 41), 1994, af sterlingsølv, tværmål 16 cm, med graveret kors i bunden som alterkalk nr. 2 og samme stempler som denne.

★*Altersæt*, udført 1750 af ukendt mester »IW«, siden 1757 i Seden Kirke, der ligesom Munkebo lå til Østergård (s. 3468, fig. 28).

†*Altersæt*. 1) Formentlig forsvundet under Karl Gustav-krigene 1657-60 (jf. †nr. 2 og †monstransskab). 2) O. 1660, af tin.[35]

Fig. 38. Senmiddelalderligt (†)panelmaleri (s. 4153), bagsiden af altertavle 1592 (s. 4149). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Late Medieval* (†)*panel painting, back of altar painting, 1592.*

Fig. 39. Alterkalk nr. 1, 1757, udført af Willads Christensen Berg, Odense (s. 4154). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Altar chalice no. 1, 1757, by Willads Christensen Berg, Odense.*

Oblatæske (jf. fig. 41), o. 1968, af sterlingsølv, fra Brdr. W. & E. Hansen, København. Den cylindriske æske, 12 cm i tværmål og 6 cm høj, har låg med korsformet håndtag og sølvsmedefirmaets stempel: »W. & E. H.«. En †*oblatæske* af porcelæn anskaffedes formentlig o. 1894.[32]

Alterkander. 1) (Jf. fig. 41), o. 1968, af sterlingsølv, fra Brdr. W. & E. Hansen, København. Cylindrisk, 19,5 cm høj, og med vippelåg. Stempler for sølvsmedefirmaet og lødighed. 2) 1994, af sterlingsølv, en kopi af nr. 1, men med graveret kors og løftbart låg omtrent svarende til oblatæskens. Mærker for Erik Sjødahl Andersen og Carl Antonsen, Odense, foruden lødighedsmærke og datering »1994«.

†*Alterkande* (jf. fig. 79), o. 1850-75, af sort porcelæn. En †*alter- eller dåbskande* af tin blev stjålet 1968.[76] En †*hulske* af sølv[24] blev stjålet 1994.[77]

Sygesæt (jf. fig. 40), o. 1850-75, udført af Niels Christopher Clausen, Odense (1812-74-). Den

Fig. 40. Sygesæt, o. 1850, fra Niels Christopher Clausen, Odense (s. 4156), og alterdisk nr. 1, o. 1825-50, udført af Peter Petersen, Odense (s. 4154). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Communion set for the sick, c. 1850, from Niels Christopher Clausen, Odense, and paten no. 1, c. 1825-50, by Peter Petersen, Odense.*

Fig. 41. Alterdisk nr. 2 (s. 4154), anskaffet 1994 fra Erik Sjødahl Andersen, København, ligesom alterstagerne (nr. 2) (s. 4157). Oblatæske (s. 4156) og alterkande nr. 1 (s. 4156), begge anskaffet o. 1968 fra Brdr. W. & E. Hansen, København. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Paten no. 2, procured in 1994 from Erik Sjødahl Andersen, Copenhagen, like the candlesticks (no. 2). Wafer box and altar jug no. 1, both procured c. 1968 from Brdr. W. & E. Hansen, Copenhagen.*

11,5 cm høje kalk har cirkulær fod og tragtformet skaft med glat knop. Under foden er sølvsmedens stempel (*Bøje* nr. 4279) og Odensemærke foruden vægtangivelse »13 L(od) 4 Q(uintin)«. Disken, 9,5 cm i tværmål, har glat fane og samme stempler som kalken. Intet futteral.

Alterstager. 1) O. 1968, af sterlingsølv, anskaffet fra Brdr. W. & E. Hansen, København. De 50 cm høje stager består af fire fladvalsede stænger, bøjet til korsformet fod og med lav, cylindrisk lyseskål. Mesterstempel »W. & E. H.« foruden lødighedsmærke. Stagerne blev stjålet 1994, men atter tilvejebragt.[77] 2) (Jf. fig. 41), 1994, af sterlingsølv, anskaffet 1994 fra Erik Sjødahl Andersen, København, gennem Carl Antonsen, Odense. De 40 cm høje stager er tragtformede og har reliefkors på et bånd om halsen. De bærer sølvsmedenes stempler »Sjødahl A« og »C. Antonsen«, lødighedsmærke og indgraveret datering »1994«.

†*Alterstager.* 1) Drejet i træ, omtalt 1589.[34] 2) Stagerne, der undslap Karl Gustav-krigenes plyndringer,[35] var 1670 'sønder' og måtte repareres for 1 mark og 8 skilling.[37] 3) (Jf. fig. 79-80), o. 1650, af malm,[24] med årstal »1787«, antagelig for anskaffelse. De 50 cm høje stager havde slankt skaft med ringled mellem to balusterled. Stjålet 1968.[76]

†*Trestage,* nævnt 1925.[24] *Syvstage*, 36,5 cm høj, ifølge indskrift skænket 1945 af kirkens personale i anledning af et (ukendt) 25-årsjubilæum. †*Syvstage* (Kingostage), anskaffet 1938 fra kunstsmedefirmaet Knud Eibye som gave fra enkefru Marie Adolphsen født Jensen, Dræby, til minde om hendes afdøde mand, gårdejer Peder Adolphsen. Foden bar skriftstedet Luk. 1,78-79 samt kirkens og givernes navne;[24] stjålet 1968.[76]

Messehagler. 1) (Jf. fig. 80), o. 1925, anskaffet fra Dansk Paramenthandel, skjoldformet, af rød velour med guldkant og -kors på ryggen. 2) 1988,[24] af grøn silkeuld, ryggen med gule kornaks adskilt af smalle blå striber. 3) Antagelig samtidig med nr. 2, liturgisk hvid, silkeuld med smalle grønne baner og bredere baner på skuldrene, hvoraf

tre løber i hele hagelens længde, på ryggen med guldindvirket tværarm.

Af ældre †*messehagler* kendes en af sort fløjl med 'stukket krucifiks', der 1599 omtaltes som ny.[34] 1631 blev det fundet fornødent at anskaffe en ny til en anslået pris af 40 daler.[35]

†*Bøger*. To notitser fra 1589 ved biskop Jacob Madsen angiver hhv., at Luthers katekismus fandtes, og at 'alle bøger' var til stede.[78] En †alterbog og kirkens †salmebøger undslap Karl Gustavkrigenes plyndringer.[35]

Alterskranke (jf. fig. 29), 1967, lille og trekvartcirkulær, tegnet i et enkelt formsprog af Ebbe Lehn Petersen; blå bemaling.

†*Alterskranke(r)*. 1832 beskrev sognepræsten knæfaldet som 'meget besværligt og trættende for kommunikanterne'. Heroverfor medgav kirkeejeren, at en udvidelse af skranken 'ville spare tid for præsten ved uddelingen af sakramentet'.[43] En †skranke (jf. fig. 79) havde o. 1893 trekvartcirkulær grundplan med tætstillede, drejede balustre.

Fig. 42. Romansk døbefont (s. 4158). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Romanesque font*.

Døbefont (fig. 42), romansk, af rødlig granit, 92 cm høj, af Vindingtypen (Mackeprang, *Døbefonte* 111). Foden er en høj plint med reliefhuggede menneskeansigter på hjørnerne og vulst ved overgangen til det omtrent cylindriske skaft. Kummen, 81 cm i tværmål, har stejle sider og en nærmest attisk mundingsprofil. Der er endnu en del, primært hvidlige, farverester, formentlig fra tiden o. 1800. Ved kirkesynet 1882 forlød det, at døbefonten skulle afrenses for maling.[32] Opstillet i det østligste korfags nordside.

Dåbsfad, o. 1968, af messing, tværmål 40 cm, antagelig anskaffet fra Brdr. W. & E. Hansen, København (jf. oblatæske og alterkande nr. 1). Fadet har omtrent form af en lav cylinder, uden fane, men med fire nitter, der tillader hvile på en jernramme i fonten.

†*Dåbsfade*. 1) Omtalt 1665, da det fremgik, at 'kirkebækkenet' var i behold efter krigsårene.[35] Det er formentlig identisk med et messingfad, der 1832 havde små huller og derfor udskiftedes. En lerskål anvendtes som midlertidig erstatning.[43] 2) O. 1650, men først anskaffet til kirken langt senere (ndf). Det ottekantede messingfad, angiveligt ca. 70 cm i tværmål,[76] viste ifølge Sophus Müller drevne fremstillinger af mænd og kvinder i renæssancedragt, bladslyngninger og blomster, mens inventariet 1925[24] desuden nævner hjort og hund samt påfugle. Fadet har ud fra beskrivelserne at dømme været et sidestykke til fadene i Hillested (*DK Maribo* 842), Jannerup (*DK Tisted* 456) og Vesterø (Hjørring Amt). Det er rimeligvis anskaffet efter 1882, da kirkesynet påbød anskaffelsen af et nyt dåbsfad, som passede til fonten.[32] Det blev istandsat 1966,[24] men stjålet to år senere.[76] 3) Anskaffet 1832, af kobber.[43]

Dåbskande, o. 1968, 20 cm høj og svarende til alterkanderne, men af messing og med hank.

†*Dåbskander*. 1) 1841, af tin, omtalt 1936.[24] 2) O. 1900, udgået 1936.[24]

Korbuekrucifiks (fig. 43), et sengotisk lidelseskrucifiks fra o. 1475-1500, typemæssigt beslægtet med krucifikser i bl.a. Odense Skt. Hans og Bogense Kirker, sidstnævnte dateret o. 1485.[79] Den 126 cm høje figur hænger i strakte, svagt skrånende arme med krummede hænder. Hovedet er faldet let mod højre skulder. Øjnene

Fig. 43. Korbuekrucifiks o. 1475-1500 (s. 4158). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Chancel arch crucifix, c. 1475-1500.*

er lukkede, panden rynket i smerte og munden åben. Tornekronen er turbanflettet og har fornyede torne. Det lange hår er skåret i skarpe lokker, skægget også med ensartede huljernssnit. Torsoen har slank talje og indsunket mellemgulv under brystkassens knoppede ribben; sidevunde i højre side. Det korte, stramme lændeklæde har korte snipper, én mellem benene og én hængende ved højre hofte. Benene er parallelle, fødderne krydsede og fastgjort med én nagle. Figuren er skåret med udhuling i ryggen. En udboring i figurens isse, der kan have været til et relikviegemme, er nu tillukket. Korstræet, 163,5×123 cm, består af to glathøvlede planker og synes at være yngre end figuren.[80]

På nær det sekundære skriftbånd med titulus fremtræder krucifikset i blank eg, idet man o. 1970 fjernede tre yngre farvelag, hvoraf det ældste ifølge konservator Mogens Larsen næppe var ældre end o. 1800.[81] Krucifikset hænger på nordvæggen i korets vestfag, formentlig siden 1971. Det hang 1884 over korbuen (jf. fig. 30).

Fig. 44. Prædikestol, 1597, tilskrevet den odenseanske billedskærer Jens Asmussen (s. 4161). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Pulpit, 1597, attributed to the Odense woodcarver Jens Asmussen.*

Fig. 45-48. Prædikestolsrelieffer: 1) Syndefaldet, 2) Hyrdernes Tilbedelse, 3) Korsfæstelsen og 4) Opstandelsen. Detaljer af prædikestol, 1597, tilskrevet den odenseanske billedskærer Jens Asmussen (s. 4161, jf. fig. 44). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Pulpit reliefs: 1) The Fall of Man; 2) The Adoration of the Shepherds; 3) The Crucifixion; and 4) The Resurrection. Details of pulpit, 1597, attributed to the Odense woodcarver Jens Asmussen (cf. fig. 44).*

En lav †*korskranke* fra o. 1912 havde som †pulpitur nr. 2 drejede balustre og belysning. Den var indtil 1947 opsat på herskabsstolenes forpaneler.[24]

Prædikestolen (fig. 44-49), med skåret årstal 1597, er et højrenæssancearbejde tilskrevet den odenseanske billedskærer Jens Asmussen.[82]

Kurven har fire arkadefag, adskilt af mesterens typiske tredobbelte korintiske søjler på hjørnerne; skafterne er glatte og har kassetteværk i prydbælterne. Hjørnefremspringene er spidsknækkede ligesom i Odense Domkirke (1591), i Ribe (1596-97) og i Stenstrup (1619). Arkadernes tandsnit-

Fig. 49. Akantusornament med maske, detalje af prædikestol 1597 (s. 4161, jf. fig. 44). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Acanthus ornament with mask, detail of pulpit, 1597 (cf. fig. 44).*

skantede bueslag bæres af kannelerede pilastre med (toskanske) profilkapitæler og har kerubhoveder i sviklerne. Såvel frise som postament har fyldinger kantet af tandsnit, der også ses på postamentets kronliste.[83] Frisen rummer akantusslyng med profilvendte bladmasker (fig. 49), postamentet rulleværkskartoucher.[84] Fremspringene bærer hhv. diadem- og løvehoveder. Under fremspringene flankerer kerubhoveder[85] hængestykker i form af rulleværkskartoucher, hvori der nærmest opgangen ses reliefskåret datering »1597«. Underbaldakinen har volutbøjler og drejet hængeknop.

Arkadefelternes fire relieffer, ca. 45×30 cm, viser fra opgangen: 1) (Fig. 45), *Syndefaldet*. Adam og Eva er vist ved træet, han siddende og hun stående med æblet i hånden. Begges blikke er rettet mod slangen i træet. 2) (Fig. 46), *Hyrdernes tilbedelse*. Maria, der sidder ved den vidjeflettede krybbe, holder Jesusbarnet frem for to hyrder, hvoraf den ene er faldet på knæ med hænderne i bøn. Bag hende står Josef med en Tau-stav. Ved siden af den klassicerende baggrundsarkitektur, med staldens dyr, svæver en engel i en skybræmme. 3) (Fig. 47), *Korsfæstelsen*. Jesus hænger i strakte, skrå arme med lukkede hænder og fødderne fastgjort med én nagle. Hovedet (med glorie) er drejet mod højre, øjnene halvt åbne; det korte lændeklæde har snip mellem benene. Maria Magdalene omfavner foden af det latinske kors (med Pilati ord); Adams hovedskal ses. Jesus flankeres af de to røvere, ophængt på krumme korsstammer; den gode røver har lændeklæde som Jesus, den onde kjortel. Bag Golgathas bølgende bakker anes Jerusalems tårne. 4) (Fig. 48), *Opstandelsen*. Kristus står på sarkofagens låg med samlede fødder og svaj i overkroppen. Han holder sejrsfanen i den venstre hånd, mens den højre er hævet til velsignelse. Kort lændeklæde og over venstre skulder en kappe, der flagrer bag ryggen. Fire romerske soldater vækkes af deres søvn. Én griber liggende sit sværd, en anden værger sig med et skjold.

Reliefferne har som i Odense og Ribe forlæg i nederlandsk grafik, der også her er benyttet ret frit.[86] Dette gælder Syndefaldet, der som i Odense og Ribe kan være inspireret af et stik fra 1579 af Johannes Sadeler (d.æ.) efter Maerten de Vos.[87] Forlægget for Hyrdernes tilbedelse skal for relieffets højre halvdel findes hos Cornelis Cort i et stik fra 1566 visende Kongernes tilbedelse efter Giulio Clovio.[88] Billedskæreren har nøje fulgt dette i sin gengivelse af den hellige familie og arkitekturen, mens hyrderne og englen ikke har kunnet lade sig henføre til et specifikt forlæg.[89] Korsfæstelsen kan i hovedsagen være komponeret over stik af Maerten de Vos,[90] mens Opstandelsen med større sikkerhed kan siges at være skåret efter et stik fra 1565 af Cornelis Cort efter Michiel Coxie.[91]

Stolen er opstillet ved sydvinduet i skibets østfag, med en gråmalet vinkeltrappe fra 1800-tallet (med fornyet fyldingspanel). En udhugning i muren under førnævnte vindue hidrører formentlig fra stolens første opstilling (jf. s. 4136).

Lydhimlen er en irregulær femkant med frise svarende til kurvens. Over den udkragende kronliste står der på de fire frie sider udskårne rulle- og beslagværkskartoucher. Heraf viser to buster Kristus. De to øvrige er glatte, men har oprindeligt vist våbener for Oldeland og Abildgård (jf. ndf.). På tre hjørner står nøgne, basunblæsende englefigurer (dog uden vinger), og derunder hænger kerubhoveder svarende til kurvens. Loftet har femkantet inddeling ved profillister; herunder hænger Helligåndsduen.

Bemalingen fra 1971 skyldes Ingolf Røjbæk og svarer til altertavlens, men har okkergult som hovedfarve. Reliefferne har forgyldning på pastelgrøn bund.

Stolen dateres som anført ved et reliefskåret årstal »1597«. Figurstilen ligger tæt på Ribestolens, færdiggjort tidligere samme år.[92] Biskop Jacob Madsen omtaler den to år senere som 'en skøn ny prædikestol af eg'.[34] Den kan være anskaffet af Hans Oldeland (1574-1641) til minde om moderen Tale Abildgård (†1597), idet dens tilblivelse sammenfalder med hendes dødsår, og lydhimlen 1893 bar †våbener for Oldeland og Abildgård.[93] Evt. oprindelig staffering kendes ikke, da alle eksisterende farvelag blev fjernet uden dokumentation ved en istandsættelse 1894-95 (jf. ndf.). Stolen må være istandsat o. 1703-17, da kirkeejeren Godske Hans von Brügmann (1677-1736) lod male våbener for sig selv og sin første hustru Margrethe Wilhelmine von Hausmann (1686-1717). Ved samme lejlighed kan stolen meget vel være tilføjet et blåt farveudtryk i lighed med altertavlen (jf. fig. 78). Det nævnes o. 1706, at navnet på sognepræst Hans Lauritsen (†1584) sammen med årstallet »1582« fandtes på prædikestolen. Den mest nærliggende forklaring herpå vil være genanvendelse af ældre †panelværk i forbindelse med en ny opgang e.l.[94] Prædikestolen blev istandsat 1894-95 ved Magnus-Petersen. Istandsættelsen havde som mål at genskabe de oprindelige farver.[66] I lighed med altertavlen blev prædikestolen 1971 nystafferet ved Ingolf Røjbæk.

Stolestaderne (jf. fig. 29) må være opsat o. 1600, rimeligvis 1604 sammen med herskabsstolene. De rektangulære 107 cm høje gavle (fig. 50) har slank arkade flankeret af toskanske halvsøjler med forskelligartet beslag- og kassetteværk i prydbæltet. Bueslaget ledsages af tandsnit og æggestav og bæres af profilkonsoller over smal omløbende rammeliste; i sviklerne hhv. spiralrosetter og treblade. Derover tredelt frise med kraftig glat profilering.[95] Stolene har nyere fyldingsryglæn på nær de to østligste stole (efter herskabsstolene), der har ældre, lodrette fyldingsryglæn og desuden fyldingslåger.[96] Ved indgangen fra våbenhuset af-

Fig. 50. Stolestadegavl, o. 1604 (s. 4163). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Pew end, c. 1604.*

Fig. 51. Gavlen på nordre herskabsstol, 1604 (s. 4165). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *End of northern family pew, 1604.*

Fig. 52. Forpanel, søndre herskabsstol, 1604 (s. 4165). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Front panel, southern family pew, 1604.*

Fig. 53-54. Evangelistrelieffer på lågerne af herskabsstole, 1604 (s. 4165). 53. 1) Lukas og 2) Johannes. 54. 3) Mattæus og 4) Markus. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Evangelist reliefs on doors of family pews, 1604. 53. 1) Luke and 2) John. 54. 3) Matthew and 4) Mark.*

slutter oprindelige paneler med rektangulære fyldinger. Bemalingen fra 1971 følger det øvrige inventar, med oxydrødt og perlegråt som hovedfarver. Den oprindelige staffering kendes ikke.

Efter Karl Gustav-krigene 1657-60 fandt synsmænd 1664, at stolestaderne skulle fastgøres med søm, da de var 'løsbrudte af rytterne'.[36] Stolestaderne stod indtil o. 1895 med en hvid bemaling (jf. herskabsstole).[32]

Ældre †*stolestader* omtaltes 1599 som 'onde', dvs. i slem forfatning.[34]

To *herskabsstole* (fig. 51-54) forrest i stolerækkerne dateres 1604 ved skåren indskrift. De rigt udskårne stader er opsat for Hans Oldeland (1574-1641) og hans første hustru Sophie Melchiorsdatter Hvas, hvis våbener findes derpå. Gavlpartiet (fig. 51) består af to gavlstykker, hver ca. 110×50 cm, og en låge med evangelistrelieffer inden for talrige profillister. Gavlene prydes af joniske hermer i form af fornemt klædte adelsfolk med et vist individualiseret udseende og påklædning. Hermeskafterne har beslagværk samt frugtguirlande og dukat hængende fra gabet på en løvemaske, på kvindehermerne med langhåret manke. Mellem hermerne blomstervaser på kartoucher med karvskåren datering hhv. »Anno« og »1604«. Over vaserne små bueslag med tandsnit, perlestav og svikkelblade. Frisen viser reliefskårne våbener, i nord (jf. fig. 51): Sophie Melchiorsdatter Hvas' fædrene og mødrene (Hvas og Akeleje) og i syd Hans Oldelands tilsvarende (Oldeland og Abildgård). Lågernes relieffer, ca. 22×22 cm, viser de

Fig. 55. (Degne)graffiti på panel o. 1600 (s. 4167). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *(Parish clerk) graffiti on panel. c. 1600.*

skrivende evangelister med deres symbolvæsener, helligåndsduen og har byarkitektur som baggrund. De er alle skåret efter træsnit fra 1560 af Virgil Solis, der også er trykt i Frederik II's bibel 1589. Kompositionerne er noget komprimerede i forhold til forlæggenes bredformat, og der er tilføjet indrammende fladbuede arkader med perlestav i bueslaget, treblad i sviklerne og joniske halspilastre. I nord ses fra oven: 1) (Fig. 53), Lukas, siddende ved et bord, med blikket løftet mod helligåndsduen. En skråtstillet mur angiver, at scenen foregår indendørs.[97] 2) (Fig. 53), Johannes, siddende inspireret i skyggen af et træ med hovedet drejet i retning af en strålekrans på himlen.[98] I syd ses fra oven: 3) (Fig. 54), Mattæus, siddende på en stol, mens han skriver i en bog, der holdes af englen.[99] 4) (Fig. 54), Markus, siddende ved et bord med bogen på en pult.[100]

Stolenes paneler mod øst (fig. 52) har tre fyldingsfag flankeret af joniske hermer, skiftevis mandlige og kvindelige, med beslagværk og frugtophæng på skaftet. Fyldingerne kantes af konsoller og har svært profilerede romber. Frisen har fremspring, diamantbosser i felterne og afsluttes af en forkrøppet gesims med konsolfrise. Begge herskabsstole har ældre panelværk ved muren, i nord et genanvendt panel, der må hidrøre fra en (†)degnestol (ndf.).

Farvesætningen fra o. 1971 som stolestadernes, men med en større vægt på gråt som hovedfarve. Den oprindelige staffering kendes ikke. Herskabsstolene afrensedes 1895 for en hvid bemaling i lighed med stolestaderne.[32]

Præste- og skriftestol (jf. fig. 30), o. 1800, i korets nordøsthjørne med fyldingspaneler på fem sider, forsidens diagonalstillet og med låge. Grå bemaling fra o. 1971. En †*skriftestol* omtales 1706.[94]

Degnestol (fig. 56), o. 1800, i korets sydøsthjørne, svarende til præstens. Ved sydvæggen rummer stolen et panel fra o. 1600, bestående af tre

Fig. 56. Degnestol o. 1800, med ældre rygpanel (s. 4166). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Parish clerk's chair, c. 1800, with older back panel.*

Fig. 57. Klingpung o. 1800-50 (s. 4167). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Collection purse, c. 1800-50.*

fag med rombefyldinger mellem rammestykker. Det stammer måske fra en ældre (†)*degnestol*, ligesom et tilsvarende panel (uden romber), der er genanvendt som vægpanel ved den nordre herskabsstol. Sidstnævnte bærer indridset graffiti, der antagelig skyldes degne (fig. 55): »Christen Iensen 1641«, »Iohannnes Hila«,[101] »Jesper Hansønb 1647«, »Petrvs Henrici«[102] og »Johan Johansøn«. Der er desuden talrige initialer, heraf en del i skjolde.[103] En †*degnestol* omtales 1589 ved 'den søndre side'.[34]

Fig. 58. Armstol, 1950, til præsten (s. 4167). Foto Arnold Mikkelsen 2016.– *Armchair, 1950, for priest.*

En *armstol* til præsten (fig. 58) er fremstillet 1950 af snedkermester Erik Seidel Fischer, Munkebo.[24] Dens udskæringer parafraserer herskabsstolenes hermer; broget bemaling.

Et †*monstransskab* fra 1400-tallets sidste fjerdedel omtaltes 1589 af Jacob Madsen ('magestrans').[34] Skabet, der var indmuret i 'muren ved skriftestolen' (formentlig i korets nordside), bar en formentlig skåren minuskelindskrift over kannikken Otto Hansen Foged (jf. s. 4125): »Mester Ottho (eller: Otte) …«.[104] Den sidste del af indskriften var 1664 ulæselig efter krigsfolks hærværk.[36] Skabet blev da anvendt til opbevaring af altersølv og -klæder[35] og havde to låse.[36] Det blev repareret 1668 formedelst 6 mark og 8 skilling.[37] Senest omtalt 1706.[94]

En †*kiste* til messeklæder forsvandt under Karl Gustav-krigene 1657-60 eller kort derefter.[35]

Pengeblok, 1900-tallet, af smedejern, 110 cm høj, med ét indkast og dobbelt låsebeslag til hængelåse. Bemalet med rødt og sort.

Pengebøsse, 1937,[24] cirkulær og med ophøjet kors. En †*pengebøsse* var 1891 (jf. fig. 30) opsat på en bærestolpe på †pulpitur nr. 1. To †*fattigbøsser* nævnes 1925.[24]

Klingpung (fig. 57), o. 1800-50, 125 cm lang, med drejet, brunmalet skaft og skålformet pung af drejet træ, beklædt med nyt rødt fløjl, hvorpå hænger en lille klokke af messingblik.

Fig. 59. Indvendig dørfløj nr. 1, 1581 (s. 4168). Yderside. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Inside door wing no. 1, 1581.*

Dørfløje. Udvendig (fig. 21), 1882, en dobbeltfløjet, fladbuet fyldingsdør, hvis reliefudskæring med montanter over daterende kartoucher og rombefyldinger parafraserer herskabsstolene. Bemalet med rødt.

Indvendig: 1) (Fig. 59-60), 1581, en fladbuet, jernbunden plankedør. Fire vandrette beslag (heraf to gangjern) har hjerteformede splitender og tilsvarende flige udgående fra stammen. Foroven tre seksbladede rosetter og et skriftbånd med tovsno-

Fig. 60. Indvendig dørfløj nr. 1, 1581 (s. 4168). Inderside. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Inside door wing no. 1, 1581.*

ede ender. Dette bærer årstallet »1581« foruden initialerne »H.H.L.«, der må tilhøre sognepræsten Hans Lauritsen, og »H.K.A.O.«, antagelig for Hans Klausen (jf. alterbordspanel) og en anden kirkeværge. En cirkulær dørring hænger i øskenet på et dragehoved(?), der udgår fra et cirkulært dørbeslag med syv spidsblade.[105] Låsebeslaget er skjoldformet; der er tillige en mindre lås på indersiden. Dørens inderside har rester af en lidt yngre bemaling fra barokken. Inden for et rødt skjold kantet af cir-

Fig. 61. Sekundært malet (†)indskrift på bagsiden af indvendig dørfløj fra 1581 (s. 4169). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Secondary painted (†)inscription on back of inside door wing from 1581.*

kulære bukler findes rester af et navn med hvide versaler: »Claudius/ …ab/ …«, måske henvisende til en af de tre præster ved navn Claus.[106] Forneden i skjoldet et latinsk vers med sortmalet kursiv: »morte nihil certius/ hora vero incerta« (intet er sikrere end døden, men timen er uvis). Indskriften er afdækket 1966. Fløjen sidder nu på ydersiden af døren mellem tårnrum og våbenhus, hvor en gammel låseanordning på indersiden vidner om dens oprindelige ophængning (fig. 63, jf. s. 4134).

2) (Fig. 62), 1950, en fladbuet gitterdør af smedejern, tegnet og udført af Hans Rasmussen, Hu-

devad Smedje.[24] Dens rette, vertikale tremmer brydes af et kors hvori årstallet »1950« og kirkens sammenslyngede initialer »MK«. Opsat på indersiden af døren mellem skib og våbenhus.

En udvendig ⋆*dørfløj* (fig. 81) fra 1581, 206×118 cm, svarer til den indvendige fløj nr. 1 og bar ligesom denne dateringen 1581 på et †beslag foroven.[107] I stedet for dette sidder nu et yngre »1795« til minde om en istandsættelse. Fløjen sad udvendig i våbenhuset indtil 1882.[108] Den blev 1978 fundet på en losseplads og indleveret til Odense Bys Museer.[109]

†*Pulpiturer.* 1) (Jf. fig. 30), opsat kort før 1631 nordligt i kirkens vestende. Udgifterne til snedker- og malerarbejde beløb sig til omtrent 50 daler.[35] Pulpituret, der endnu havde sin 'renæssancedekoration' 1884,[59] blev fjernet o. 1898.[32] 2) (Jf. fig. 65), 1912,[24] et orgelpulpitur i vestenden, med brystning af drejede balustre og herunder majuskelindskrift »Lovsynger Herren den evige konge med ære«.

Fig. 62. Gitterdør af smedejern, udført 1950 af Hans Rasmussen, Hudevad Smedje (s. 4170). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Wrought iron door, 1950, by Hans Rasmussen, Hudevad Smedje.*

Fig. 63. Tårnets syddør, østre vange med indmuret træklods til dørlås (s. 4134 og 4170). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *East side member of south door in tower with bricked-in wooden block for door lock.*

Orgel (jf. fig. 15 og 64), 1967, oprindelig med 10 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kongens Lyngby. Udvidet med to stemmer 1980 af samme firma. Disposition efter udvidelsen: (12 stemmer, 2 manualer og pedal): Hovedværk: Rørfløjte 8', Principal 4', Gedakt 4' (1980), Spidsfløjte 2', Mixtur, Dulcian 8' (1980). Brystværk: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Quint $1^1/_3$'; svelle (trinbetjente låger). Pedal: Subbas 16', Gedakt 8'. Kopler: BV-HV, HV-P, BV-P. Facaden, tegnet af Ebbe Lehn Petersen, har højrektangulære pibefelter, arrangeret med de højeste yderst; brystværket er placeret bag foldedøre i orgelhusets sokkel. Bemalingen, ved Ingolf Røjbæk, følger det øvrige inventar. Opstillet på gulvet i tårnrummet.

†*Orgel* (jf. fig. 65), 1913,[110] med fem stemmer,[24] bygget af A. H. Busch & Sønner, København.[111] En elektrisk blæser installeredes 1948 af Eggert Froberg, Odense.[24] Tredelt facade med rektangulære felter. På †pulpitur nr. 2, med spillebord i orgelhusets nordre gavl.[112]

Fem *salmenummertavler* (jf. fig. 29) fra o. 1900, til skydenumre i seks rækker; slanke, med afsluttende konsolfrise og perlegrå bemaling.

Fig. 64. Kirkens indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Interior of the church looking west.*

En †*salmenummertavle* til kridtskrift ses på et fotografi fra 1891 (jf. fig. 30).

Præsterækketavler. 1) O. 1900, 160×84 cm, i nyrenæssancestil med trekantgavl over kannelerede lisener og sort antikvaskrift på grå bund; rammen med broget bemaling. Ophængt på tårnets vestvæg. 2) O. 1990,[24] helt plan, med sort antikvaskrift på grå bund. Ophængt på tårnets vestvæg.

En *mindetavle* (fig. 66) fra o. 1730 over et lynnedslag uden 'videre skade' på kirken og Ulriksholm 29. jan. 1730 må være opsat af begges ejer, Godske Hans von Brügmann. Den rødlige kalksten, 74×57 cm, har reliefhugget, delvist kursiveret versalskrift i glatte bånd. Indskriften, der er optrukket med sort (på lys bund), afsluttes med henvisning til tre skriftsteder i Salmernes Bog, der begrunder opsætningen af tavlen: Sal. 77,19 (Din torden lød som vognhjul, lynene oplyste verden, jorden rystede og skælvede), Sal. 116,12 (Hvordan kan jeg gengælde Herren alle hans velgerninger mod mig?) og Sal. 104,33 (Jeg vil synge for Herren, så længe jeg lever, jeg vil lovsynge min Gud, så længe jeg er til). Opsat i våbenhuset, hvor den også hang o. 1760.[113] På Ulriksholm findes et sidestykke i form af en indmuret tavle, der fuldt citerer de ovennævnte vers og henviser til datoen for lynnedslaget (jf. s. 4224 fig. 41).

Kirkestævnetavle, o. 1875, fladbuet med udsavede detaljer og hvid skriveskrift på sort bund; ophængt i våbenhuset.

Et løst †*maleri* med uspecificeret motiv omtales 1925.[24]

Lysekroner. 1-2) (Jf. fig. 64), 1913, to ens, oprindeligt skænket til Mesing Kirke og erhvervet herfra o. 2000. Barokstil, hængekuglen med graveret kursivindskrift (jf. *DK Århus* 3143). Ophængt i korets vestfag og skibets østfag. 3) Nyere, med 2×8 arme, i tårnrummet.

Fig. 65. Indre set mod vest. Foto o. 1913, Munkebo Lokalhistoriske Arkiv. – *Interior, looking west.*

Fig. 66. Mindetavle o. 1730, over uskadeligt lynnedslag (s. 4172). Foto Arnold Mikkelsen 2016. –*Tablet, c. 1730, commemorating harmless lightning strike.*

Fig. 67. »Fyen«, kirkeskib nr. 2, bygget 1966-68 (s. 4174). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *"Fyen", church ship no. 2, built in 1966-68*

Tre †*lysekroner* (jf. fig. 75) af messingblik, hver med fire s-svungne arme, skænkedes 1912 til minde om sognefoged Carl Møller.[24] En fjerde (jf. fig. 65) havde otte enkeltsvungne arme i en krans.

†*Petroleumslamper* fandtes o. 1913 (jf. fig. 65), såvel på vægge som på †orgelpulpituret.

Kirkeskibe. 1) O. 1907, »Brødrene«, en tremastet bark, bygget og skænket af matros Carl Chr. Hansen (Lillesø). Skroget er rødt og sort, navnet malet med hvide versaler på stævnen. Den lille, kun 45 cm lange model er efter sigende bygget på en oversøisk rejse som en gave til modelbyggerens kæreste, men skænket til kirken, efter at hun i sømandens fravær havde forlovet sig med en anden.[114] Skibet var helt usædvanligt ophængt i en glasmontre (jf. fig. 65 og 75); nu placeret i en vægmonteret montre.

2) (Fig. 67 og 83), 1966-68, orlogsfregatten »Fyen« fra 1736. Den store, 160 cm lange model har en bestykning på 52 messingkanoner, fordelt på to kanondæk og fribordsdækket. Galionsfiguren er en kronet løve. En martialsk opsats indrammer det rundbuede agterspejl, hvis to vinduesrækker med galleri krones af C6-spejlmonogram mellem springende løver. Forneden havmænd og -fruer omkring skibets akantusindrammede navn. Bunden er hvid med sort vandlinje, detaljer i rødt, sort og forgyldning. Skibsmodellen er bygget 1966-68 af fem lokale drenge efter Orlogsværftets originale konstruktionstegninger[115] og ophængt i skibets vestfag 6. juni 1971.[116]

†*Hatteknager* ses på fig. 30.

Klokke (fig. 68), 1829, støbt af I. C. & H. Gamst, København, diameter 95 cm. Om halsen løber akantusrankebort mellem perlestave og herunder versalindskriften: »Støbt af I. C. & H. Gamst Kiøbenhavn anno 1829«. Ophængt i klokkestolen (s. 4144) i en slyngebom fra o. 1987, og før da i vuggebom; automatisk ringning.

†*Klokker*. 1589 fandtes to 'smukke' klokker.[34] En af dem blev formentlig afgivet ved klokkeskatten 1601, idet der 1664[117] og o. 1774[14] kun fandtes én klokke. Samme(?) klokke revnede 1848, men fandtes endnu 1861.[118]

Fig. 68. Klokke, 1829, støbt af I.C. & H. Gamst, København (s. 4174). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Bell, 1829, cast by I.C. & H. Gamst, Copenhagen.*

GRAVMINDER

★(†)*Epitafium*, 1635,[113] over Hans Oldeland til Trællerup, ★18. marts 1574, †22. jan. 1641,[119] og hans to hustruer, Sophie Hvass, †10. okt. 1614, og Ingeborg Gyldenstierne (†senest 1650).

Epitafiet, der var et billedskærerarbejde i senrenæssancestil, omfattede i det mindste en †indskrifttavle med forgyldt fraktur på sort bund, en ★gesims med udskåret våbenfrise og herover et †maleri, der viste Hans Oldeland med hustruer og børn.[120]

★Gesimsen med våbenfrisen (jf. fig. 69), ca. 200×18 cm, findes nu på Ulriksholm, hvor den, afrenset for bemaling, er genanvendt i en dørindfatning sammen med to figurskårne knægte, hvis nøje tilpasning taler for en oprindelig samhørighed. Våbenfrisen viser 3×4 reliefskårne anevåbener, hvoraf et blankt forudsætter oprindelig polykromi og tidligere har kunnet tydes: I midten Hans Oldelands fire aner[121] flankeret af Sophie Hvass'[122] (tv.) og Ingeborg Gyldenstjernes.[123] Gesimsen svarer nøje til 'den brede karm' med våbener, som Søren Abildgaard beskrev og teg-

Fig. 69. Våbenfrise fra ⋆(†)epitafium, 1635, over Hans Oldeland (1574-1641) og hans to hustruer Sophie Hvass (†1614) og Ingeborg Gyldenstierne (†senest 1650) (s. 4175). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Armorial frieze from ⋆(†)sepulchral tablet, 1635, to Hans Oldeland (1574-1641) and his two wives Sophie Hvass († 1614) and Ingeborg Gyldenstierne († no later than 1650).*

nede 1762.[124] Han gengav en gravskrift herunder: »Her neden for denne Taffele ligger begraffven E(rlig) oc W(elbyrdig) S(alig) Hans Oldeland som heden soff ij Herren aar 16□, nock begge hans S(alige) hostruer W(elbyrdige) Fru Sophie Huas, som døde Aar 1614 den 10 (octo)bris oc W(elbyrdige) Fru Ingeborg Gyldenstiern som døde aar 16□ den □. Gud giffue dennem met flere gudz børn, som paa dette sted soffuer en ehrefuld oc gledelig Opstandelse amen«.[124] Epitafiets †familieportræt er muligvis beskrevet 1908 af maleren Lars Rastrup, der i kirken havde fundet nogle brædder med rester af et maleri, som viste en familie grupperet omkring Kristus på korset. Udførelsen var 'meget omhyggelig'.[39] Epitafiet var opsat 'nede i kirken på nordsiden'.[124]

†*Epitafier.* 1) 1618, over sognepræst Eiler Jacobsen, †1640 (jf. gravsten nr. 4). Senest omtalt 1774.[125]

2) O. 1659, over Claus Hansen Nakskov, †1659, med følgende latinske indskrift: »Sepultus est Pastor loci Dn. Claudius Johannis Naxschovis, qui 1659 paulo ante Svecorum in Fionia stragem, ab eisdem prorsus exspoliatus, et cum plura depræ-datoribus præstare non posset, in piscinam proximam expulsus, ibidemq(ue) aquis suffocatus miseré periit.« ((Her) er stedets præst, hr. Claus Johansen Nakskov, begravet. Kort inden svenskerne blev slået på Fyn i 1659, blev han fuldstændigt udplyndret af dem, og da han ikke havde mere at give til plyndringsmændene, slæbtes han til den nærmeste fiskedam, og dér omkom han på ynkværdigste vis ved drukning).[126]

3) O. 1748, over sognepræst Claus Johansen Vedel, ⋆1669, †1748. Omtalt 1774.[14]

Gravsten. 1) (Fig. 70), o. 1602, over pigen Marine Marqvorsdatter, †22. aug. 1602. Lys grå kalksten, 62×31 cm, med indhugget versalindskrift i

hele stenens bredde. Foroven et Jesusmonogram med reliefhugget fraktur. Hjørnemedaljoner viser brystbilleder af evangelisternes symbolvæsener, der fremholder skjolde med deres navne (indhuggede versaler). Foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes. Opsat ved våbenhusets vestvæg.[127]

2) (Fig. 71), over sognepræst Marcus Hansen †2. juli 1608 og hustruen Maren Madsdatter, hvis dødsår er uudfyldt, men angivet på stenen over

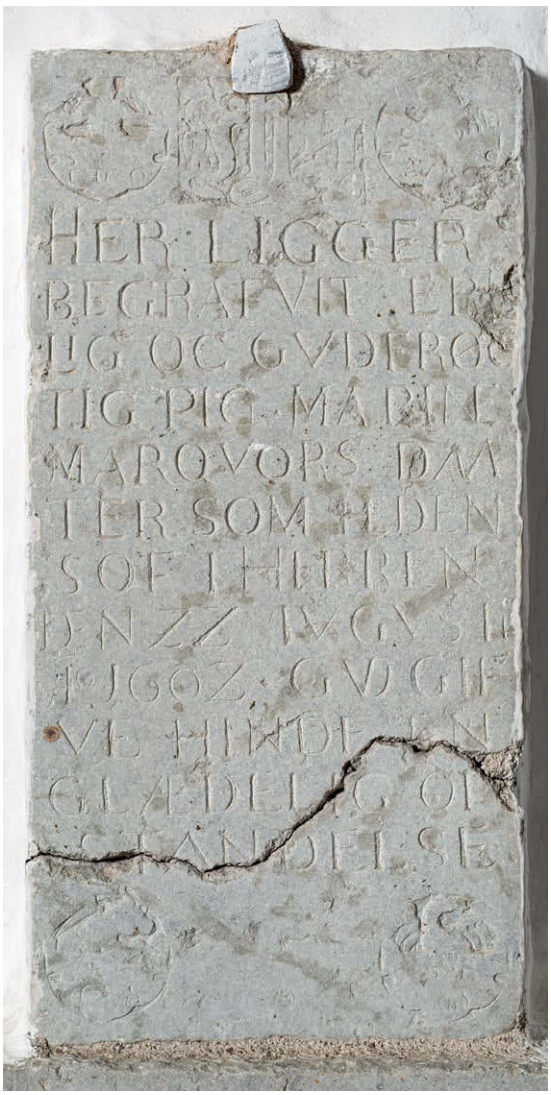

Fig. 70. Gravsten nr. 1, o. 1602, over Marine Marqvorsdatter (†1602) (s. 4176). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tombstone no. 1, c. 1602, of Marine Marqvorsdatter († 1602).*

Fig. 71. Gravsten nr. 2, over sognepræst Marcus Hansen (†1608) og hustruen Maren Madsdatter (jf. gravsten nr. 4, fig. 73) (s. 4177). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tombstone no. 2, of incumbent Marcus Hansen († 1608) and his wife Maren Madsdatter (cf. tombstone no. 4, fig. 73).*

hendes anden ægtemand (nr. 4). Lys grå kalksten, 113×80,5 cm, med latinsk gravskrift med indhuggede, kursiverede versaler i skriftfeltet: »An(n)o domini 1608. Die ivlii obiit pie in Christo doctvs et honestvs vir d(ominus) Marcvs Iohannis pastor hvivs ecclesiæ monachopidanæ, atq(ue) svb hoc lapide sepvltvs est cvm vxore ch(a)rissima Marina D. Matthiæ … diem svvm e[x]tre[mvm?] …ncte clavsit die … a(nno) □.« (I det Herrens år 1608, d. 2. juli gik den lærde og ærlige mand hr. Markus Hansen, præst her i Munkebo Kirke, fromt bort i Herren og blev begravet under denne sten med sin hustru, som fromt endte sine dage d. □ år □). Herover en lille syndefaldsfremstilling efter et stik af Hendrik Goltzius 1585.[128] Forneden to udslidte bomærkeskjolde. Hjørnemedaljoner viser siddende evangelister med symbolvæsener, og deres navne er desuden anført med fordybede versaler i stenens rand. Foroven ses Mattæus (tv.)

og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes. En udslidt indskrift forneden med små, fordybede versaler er muligvis sekundær. Opsat ved våbenhusets vestvæg.[127]

3) (Fig. 72), o. 1618(?), muligvis over Jørgen Andersen †1618 og hustruen Maren Andersdatter †1636, hvis sten Sophus Müller 1884 registrerede i våbenhuset sammen med de øvrige fire bevarede. Den mørkegrå kalksten, 81×72 cm, har forneden en bredrektangulær kartouche med udslidte reliefversaler, foroven et ophøjet relief med en knælende kvindefigur foran et krucifiks. Opsat ved våbenhusets vestvæg.

4) (Fig. 73), 1621, over sognepræst Eiler Jacobsen, ⋆ i Vram (Skåne), †□ 16□ (1640) (jf. †epitafium nr. 1), og hans første hustru Maren (Mads)datter, †17. aug. 1621 (jf. nr. 2). Mørkegrå kalksten, 215×116 cm, med stor opstandelsesscene foroven under en kølbuet arkade. En bredrektangulær kartouche herunder rummer gravskrift med slidte, fordybede versaler. Den afsluttes med stenens datering »1621«. Forneden to volutflankerede bomærkeskjolde. Randskriftens skriftsted

Fig. 72. Gravsten nr. 3, udslidt, muligvis o. 1618 over Jørgen Andersen (†1618) og hustruen Maren Andersdatter (†1636) (s. 4178). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tombstone no. 3, worn away, possibly c. 1618, of Jørgen Andersen (†1618) and his wife Maren Andersdatter (†1636).*

Fig. 73. Gravsten nr. 4, 1621, over sognepræst Eiler Jacobsen (†1640) og hans første hustru Maren Madsdatter (†1621) (jf. gravsten nr. 2, fig. 71) (s. 4178). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tombstone no. 4, 1621, of incumbent Eiler Jacobsen (†1640) and his first wife Maren Madsdatter (†1621) (cf. tombstone no. 2, fig. 71).*

Job 19,25-26 brydes af hjørnemedaljoner med siddende evangelister og symbolvæsener, foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes. Opsat ved våbenhusets nordvæg.[127]

5) (Fig. 74), o. 1640, over Rasmus Pedersen, ⋆ i Odense, †16. maj 1640 i Trællerup. Rødlig kalksten, 78×51 cm, med indhugget versalskrift. Hjørnerne har medaljoner med reliefhuggede brystbilleder af evangelisternes symbolvæsener og navnene anført i skriftbånd, foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Johannes (tv.) og Lu-

kas. Mellem de tætsiddende medaljoner er forneden afbildet et svøbt lig hvilende på en pude, foroven et bomærkeskjold med den afdødes initialer »RPS« omkring sammenslynget »SR«. Opsat ved våbenhusets vestvæg.[127]

To †*murede begravelser* omtales i begyndelsen af 1800-tallet.[43] De 'åbne underjordiske begravelser' var forsynet med lemme og fandtes hhv. 'i midten' og 'i enden' af kirken.[43] Den ene havde været anvendt af kirkeejeren,[129] den anden af præsten.[43] 1829 foreslog sognepræsten at opfylde begravelserne, der da endnu rummede kister.[43]

Mindekrans, 1899, for læreren Theodor Wederkinch Wiibroe, *1. marts 1849, †23. juni 1899, givet af 'venner i Munkebo Sogn'. Egeløvskransen i sølv (eller forsølvet blik), ca. 40×30 cm, har graveret frakturindskrift på sløjfen og er ophængt i glas og sortmalet ramme på tårnrummets sydvæg.

†*Kirkegårdsmonumenter.* Sognets beboere henvendte sig i 1836 til stiftet for at få annulleret en overenskomst, der tilsyneladende påbød placering af gravsten på gravstederne, således at man bortauktionerede de (genanvendte?) ligsten, man havde i behold.[43]

Fig. 74. Gravsten nr. 5, o. 1640, over Rasmus Pedersen (†1640) (s. 4178). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Tombstone no. 5, c. 1640, of Rasmus Pedersen († 1640).*

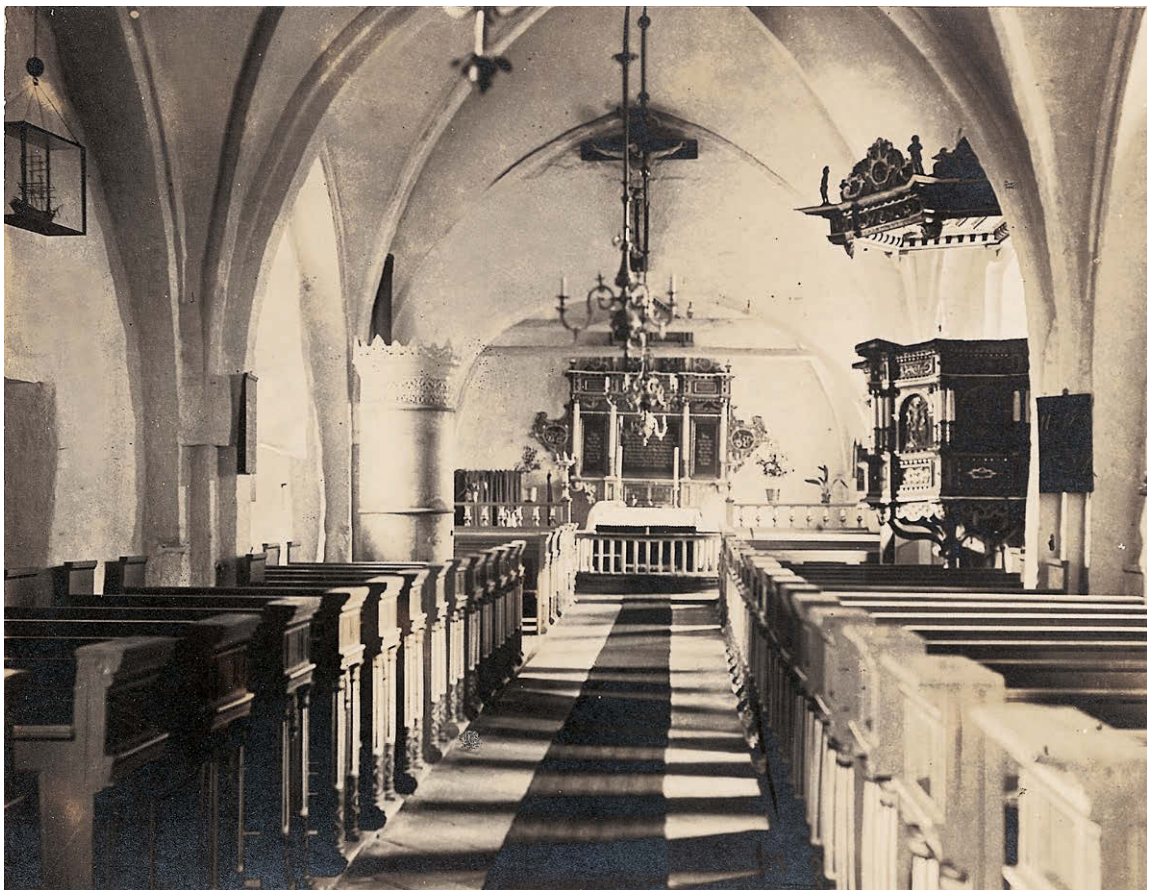

Fig. 75. Indre set mod øst. Foto o. 1913, Munkebo Lokalhistoriske Arkiv. – *Interior, looking east*.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Odense Amt i almindelighed henvises til s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

Arkivalier. LAFyn. *Fyns bispearkiv*. Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark*. Synsforretn. 1872-98); Bjerge herreds breve 1553-1805 (*Bispeark*. Bjerge herreds breve). *Odense Amtsprovstiarkiv*. Korrespondance ang. Bjerge og Åsum Herreder 1808-37 (*Provstiark*. Korrespondance). *Bjerge-Åsum herreders provstiarkiv.* Korrespondance 1837-45 (*Provstiark*. Korrespondance). *Menighedsrådsarkiv*. Kirkeprotokol 1925-90 (*Menighedsrådsark*. Synsprot.).

RA. *Rentekammeret*. *Reviderede regnskaber*. *Kirkeregnskaber*. Regnskaber for Fyn 1662-1837: Odense Provsti 1664-71 (*Rtk*. *Rev*. *Rgsk*. *Kirkergsk*. Rgsk. for Fyn).

NM. Indberetninger: Sophus Müller 1884 (bygning, kalkmaleri og inventar); Magnus-Petersen 1893 (kalkmaleri og inventar); Verner Thomsen 1994 (altertavle, korbuekrucifiks); Ebbe Lehn Petersen 1997 (bygning); Kirsten Trampedach 2004 (kalkmaleri). *Notesbøger;* Søren Abildgaard II.

Tegninger og opmålinger. NM. Erik Schiødte 1884 (plan, prospekt, stolestader, døbefont); N. P. Jensen 1885 (altertavle); Magnus-Petersen 1893 (kalkmaleri); Lehn Petersens tegnestue 1960 (plan); Lehn Petersens tegnestue o.1964 (snit); Udateret og usigneret (opstalter); Lehn Petersens Tegnestue 1966 (†alterbord).

Litteratur. C. T. Engelstoft, »Munkebo Sogns Historie«, *FySaml IX*, 1884, 350-85 (*Engelstoft 1884*). Ole Nederland, *Det gamle Munkebo*, Kerteminde 2002 *(Nederland 2002)*. Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Munkebo Kirke*, Odense Amt, NNU rapport nr. 01, Nationalmuseet 2017 (*Hylleberg Eriksen* 2017).

Historisk indledning ved Lasse J. Bendtsen, bygningsbeskrivelse ved Kirstin Eliasen, kalkmaleri, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, heraf dog orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved James Manley

(engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet maj 2017.

[1] Svend Aakjær (udg.), *Kong Valdemars Jordebog*, I-III, Kbh. 1926-43, I, 103-104.
[2] *DaStedn* 14, 123.
[3] Biskop C. T. Engelstoft, der forfattede en sognehistorie efter sønnen Frans' tiltrædelse af præsteembedet 1883, foretrak i stedet en hypotese, der udlagde Munkebo som sæde for munkes mission i ældre middelalder. *Engelstoft 1884*, 356-357. Pga. den tidlige omtale (jf. note 1) kan navnet næppe henvise til andre klostre end kapitlet ved Odense Skt. Knuds Kirke (s. 75). Klostrets besiddelser i sognet kendes imidlertid kun fra o. 1500, da man mageskiftede sig til en gård i Dræby fra Odense Gråbrødrekloster (grundlagt 1279). *DiplDan* 1,VI, nr. 161. Før mageskiftet havde kong Hans og formodentlig Erik af Pommern stadfæstet Gråbrødreklostrets adkomst. *Repert* U 101-104.
[4] Skt. Knuds fiskerettigheder i Munkebo omtales tidligst 1552, da der blev indgået forlig om bundgarnsfiskeri og vådstader med andre lodsejere. *ÆldDaArkReg* V,1, 180.
[5] Ole Crumlin-Pedersen m.fl. (red.), *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, Odense 1996, 71; *Nederland 2002*, 55.
[6] Erland Porsmose, Birgit Bjerre og Kurt Risskov Sørensen, *Kerteminde Bys Historie* I-III, Kerteminde 2000, I, 21-22, 37. Det kongelige birk Munkebo blev 1578, med henvisning til et ringe befolkningstal, nedlagt og underlagt Bjerge Herred. Henrik Lerdam, *Birk, Lov og ret*, Kbh. 2004, 129; *KancBrevb* 5. juni 1578.
[7] *DiplDan* 4, IV, nr. 343, jf. Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 41.
[8] *Diplomatarium Christierni I*, 196 (7. maj 1468).
[9] Otto Hansen Foged (-1472-1503/04) kan muligvis have været en nevø af Knud Foged og/eller søn af Hans Foged (-1438-58-) til Vejrupgård (Marslev S.). Han var 1472 klerk i Odense, men fik 1474 kanonikat i Roskilde og som nævnt kort efter et i Odense og 1482 et tredje i Lund samt frihed til at vælge residens. *ActaPont* nr. 2478 (19. juni 1472), nr. 2509 (14. jan. 1474), nr. 2691 (19. april 1477), nr. 2829 (5. sept. 1482), nr. 2839 (14. sept. 1482). Fra 1501 nævnes han som kantor i Roskilde, hvor hans gravsten endnu findes, jf. *DK KbhAmt* 2023-25 fig. 622, der anfører det lidt for tidlige dødsår 1500, jf. *ActaPont* nr. 3812 (3. april 1501), nr. 3835 (10. maj 1501); *Repert* II, nr. 9866 (15. juni 1503), nr. 10133 (9. aug. 1504). *MarmDan* II, 255-56, identificerer Otto Hansen Foged som kannik i Odense, men anfører ham fejlagtigt som sognets sidste katolske præst, i lighed med KglBibl. *NKS 736, 4°*. Nogle optegnelser om Kirkerne i Fyn og deres Oldsager. Tidligere havde sognepræst Claus Johansen Wedel 1706 anført, at kirken mentes at have været 'et kapel, hvor munkene fra Odense forrettede gudstjeneste'. LAFyn. *Topografica*. Fyn i alm. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter.
[10] *ÆldDaArkReg* V,2, 909-910.
[11] *Frederik I.s Registranter* s. 145. Sammenhængen foreslået i *Engelstoft 1884*, 366.
[12] *ÆldDaArkReg* V,2, 909-10; Et kongebrev 1538 på præstegården fandtes o. 1700 i kopi ved embedet. LAFyn. *Topografica*. Fyn i alm. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter.
[13] *DaMag* 4, II (1873), 50.
[14] *DaAtlas* VI (1774), 568.
[15] *KancBrevb* 30. juli 1590, stadfæstet på livstid 12. dec. 1593.
[16] Holger F. Rørdam, »Aktstykker til Provste- og Præstevalgets Historie i ældre Tid«, *KirkehistSaml* 2, 1853-56, 246-251.
[17] Foruden Hans Urne og hustru var også Tale Abildgård på Trællerupgård tilstedeværende ved visitatsen i kirken. *Rasmussen og Riising 1995* (note 7), 152-153.
[18] Hans Oldeland (1574-1641) besad da også kirketienden til sin død. *KancBrevb* 10. jan. 1641.
[19] *KancBrevb* 6. april 1640.
[20] *KancBrevb* 10. jan. 1641. Den ene halvpart af kirketienden blev dog bevilget Hans Oldelands enke Ingeborg Gyldenstjerne på hendes livstid.
[21] *Kronens Skøder* II, 477 (22. juli 1679). Han opnåede adelspatent året efter.
[22] LAFyn. *Fynbo Landsting*. Skøde- og panteprotokol 1736-44. Skøde af 20. maj 1736, tinglyst 27. marts

Fig. 76. Skitse af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog. I LAFyn. Foto Mogens Vedsø 2011. – *Sketch of the church in Bishop Jacob Madsen's book of visitations.*

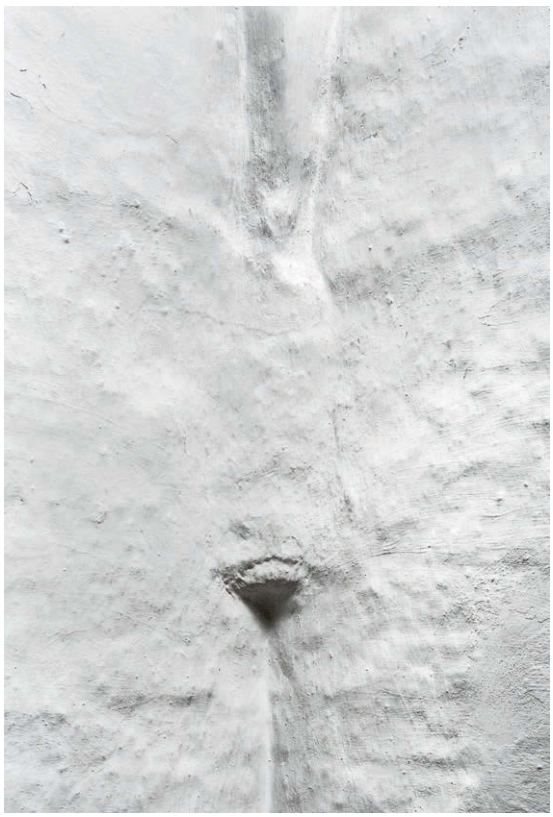

Fig. 77. Rest af ribbe i oprindeligt tårnhvælv (s. 4134). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Remains of rib in original tower vault*.

1737; RA. *DaKanc*. Fynske og smålandske registre. 16. juni 1741.

[23] LAFyn. *Fynbo Landsting*. Skøde- og panteprotokol 1781-86. Skøde af 27. april 1782, tinglyst 25. juni 1783; *Bispeark*. Synsforretn. 1872-98.

[24] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.

[25] Aage Fasmer Blomberg, *Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660*, Odense 1973, 416. Området syd for kirken, mellem kåsene og Fjordvej, blev anvendt som nødkirkegård til soldater og civile; dennes øst-vestlige udstrækning synes omtrent at have svaret til kirkegårdens. *Nederland 2002*, 104-105.

[26] LAFyn. *Bispeark*. Bjerge Herreds breve. 12. juli 1667. Sognepræst Claus Hansen Naschou, der havde gemt sit og hustruen Karen Jensdatter Rosenvinges private sølvtøj, og måske også altersølvet, blev således druknet i præstegårdens dam under afpresning. 1842 fandt man præsteparrets sølvtøj (men intet altersølv) på Dræby mark. Skattefundet, et af 1600-tallets fineste, findes siden i Nationalmuseet (inv.nr. 6877-81). *Fasmer Blomberg 1973* (note 25), 366, 509; Fritze Lindahl, *Skattefund. Sølv fra Christian IV's tid*, Kbh. 1988, 116-119.

[27] *Fasmer Blomberg 1973* (note 25), 366-67; *Nederland 2002*, 99-100.

[28] Se endvidere Kai Uldall, »Kirkens Profanbenyttelse i ældre Tid«, *Fortid og Nutid* IX (1931-32), 122-123.

[29] August F. Schmidt, »Sagn og Tro knyttet til Sten i Odense og Assens Amter«, *ÅrbHistOdense og Assens* IV, 1926-30, 172.

[30] NM. Møntsamlingens fundprotokol nr. 2941. Samtidig fandt man to (nyere) ⋆*salmebogsbeslag* af messing, det ene med bladornament, det andet med knækkede bånd. NM inv.nr. D 353-354/1972.

[31] Jf. matriklen.

[32] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretn. 1872-98.

[33] *Kirkebladet for Munkebo og Drigstrup sogne* 1976, nr. 3.

[34] *Rasmussen og Riising 1995* (note 7), 152-153.

[35] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702.

[36] LAFyn. *Bjerge herredsfoged*. Justitsprotokol 1655-66. Tingsvidne 19. sept. 1664.

[37] RA. *Rtk. Rev. Rgsk. Kirkergsk*. Rgsk. for Fyn.

[38] *Nederland 2002*, 128-129.

[39] NM. Korrespondancearkiv.

[40] *HofmFund* V (1760), 287-289.

[41] Begge hospitaler nævnes 1736 ved overdragelsen af Østergård. LAFyn. Østergård Godsark. Arkivfortegnelse. Ole Nederland anfører byggeåret som 1733. *Nederland 2002*, 83.

[42] *Nederland 2002*, 128-129, 147.

[43] LAFyn. *Provstiark*. Korrespondance.

[44] Vinduets udsædvanlige form registreredes allerede 1884 af Erik Schiødte (jf. fig. 25).

[45] Kvadrene er næppe fra det romanske kor, idet materialerne herfra tydeligvis har fundet anvendelse i det nuværende langhuskor. Der haves ikke kendskab til forsvundne kirkebygninger i eller nær sognet.

[46] I tagrummet ses tydeligt, at skibets østre tagtrekant endnu var bevaret ved hvælvets opførelse.

[47] Selvom hvælvene har været planlagt fra opførelsen, er de først opført efter opsætningen af tagværket, idet flere spærstivere og spærfødder er beskåret, ligesom flere skråbånd er flyttet af hensyn til hvælvene (jf. note 54).

[48] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger over kirker 1718-35.

[49] NM. Korrespondancearkiv. Opl. v. Lehn Petersens Tegnestue 1963.

[50] Pillen er gjort smallere foroven ved gennembrydning til vinduet 1912 (jf. s. 4141, sml. fig. 10 og 26).

[51] LAFyn. *Mesinge menighedsrådsark*. Dokumenter vedr. kirken 1929-79; NM. Korrespondancearkiv. Opl. v. Knud Lehn Petersen 1930.

[52] NM. Korrespondancearkiv. Opl. v. Lehn Petersens Tegnestue 1966.

[53] NM. Korrespondancearkiv. Opl. v. Ebbe Lehn Petersen 1962 og 1984.

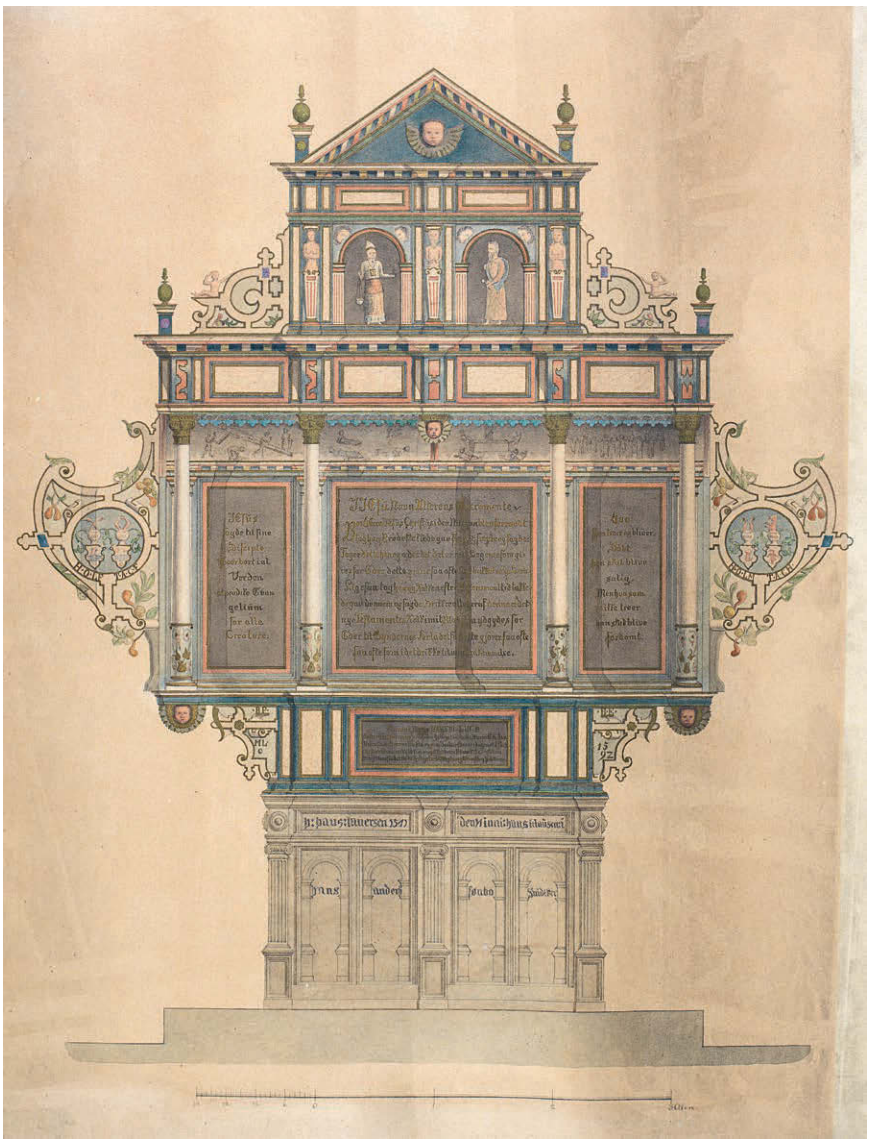

Fig. 78. Altertavlen før istandsættelsen 1895 (s. 4149). 1:40. Målt og tegnet af arkitekt N. P. Jensen 1885 i NM. – *Altarpiece before repairs of 1895.*

[54] Tagværket er tydeligvis opsat før hvælvenes indbygning (s. 4133), da flere spærstivere og spærfødder er bortsavet. Dette indikerer ikke nødvendigvis nogen tidsforskel mellem koret og dets hvælv, men svarer formentlig blot til almindelig praksis.

[55] NM. Korrespondancearkiv. Opl. v. Lehn Petersens Tegnestue.

[56] *Hylleberg Eriksen 2017.* Der blev i alt udtaget 19 prøver. Af disse kunne kun ni dateres. Af korets seks prøver kunne fem dateres. Alle boreprøver er udtaget gennem splintveddet, hvorved dette er smuldret bort på nogle af prøverne. To prøver fra spærfødder (41300039 og 41300049) korrigeret for manglende splint, angiver et fældningstidspunkt o. 1468, mens de tre øvrige, der var taget fra spær og spærstivere (41300019, 41300029, 41300059), korrigeret for manglende splint, angiver et fældningstidspunkt o. 1455-58. Af skibets 13 udtagne prøver kunne kun fire dateres. De er alle taget af nedre hanebånd. Yngste bevarede årring på prøve 41301039 var dannet i 1160. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved kunne fældningstidspunkt fastsættes til o. 1180, mens de to andre (41301059 og 41301119) korrigeret for manglende splint, angiver et fældningstidspunkt til hhv. o. 1163 og 1131. Fældningstids-

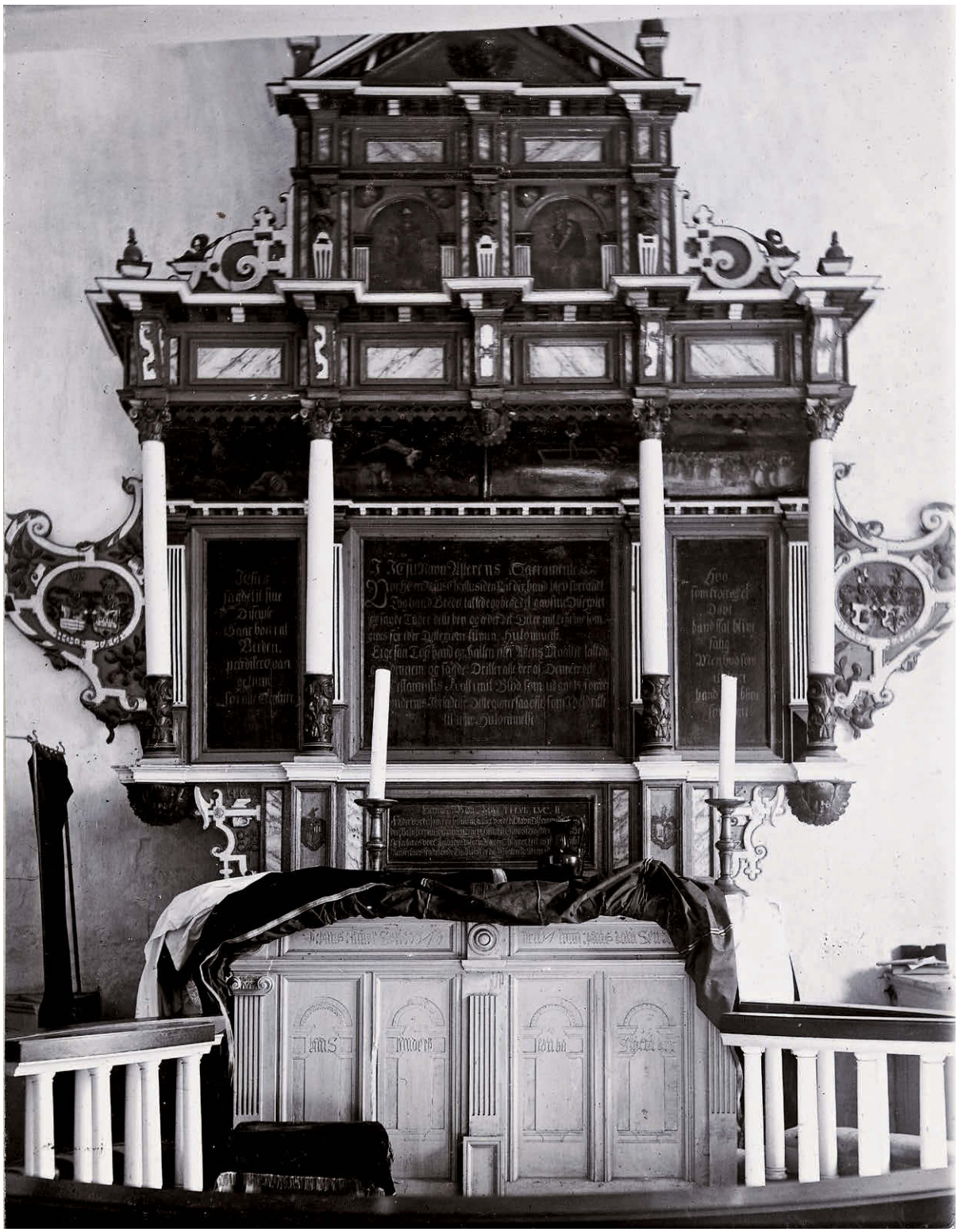

Fig. 79. Altertavlen før istandsættelsen 1895 (s. 4149). Foto Hans Rasmussen o. 1893. – *Altarpiece before repairs, 1895.*

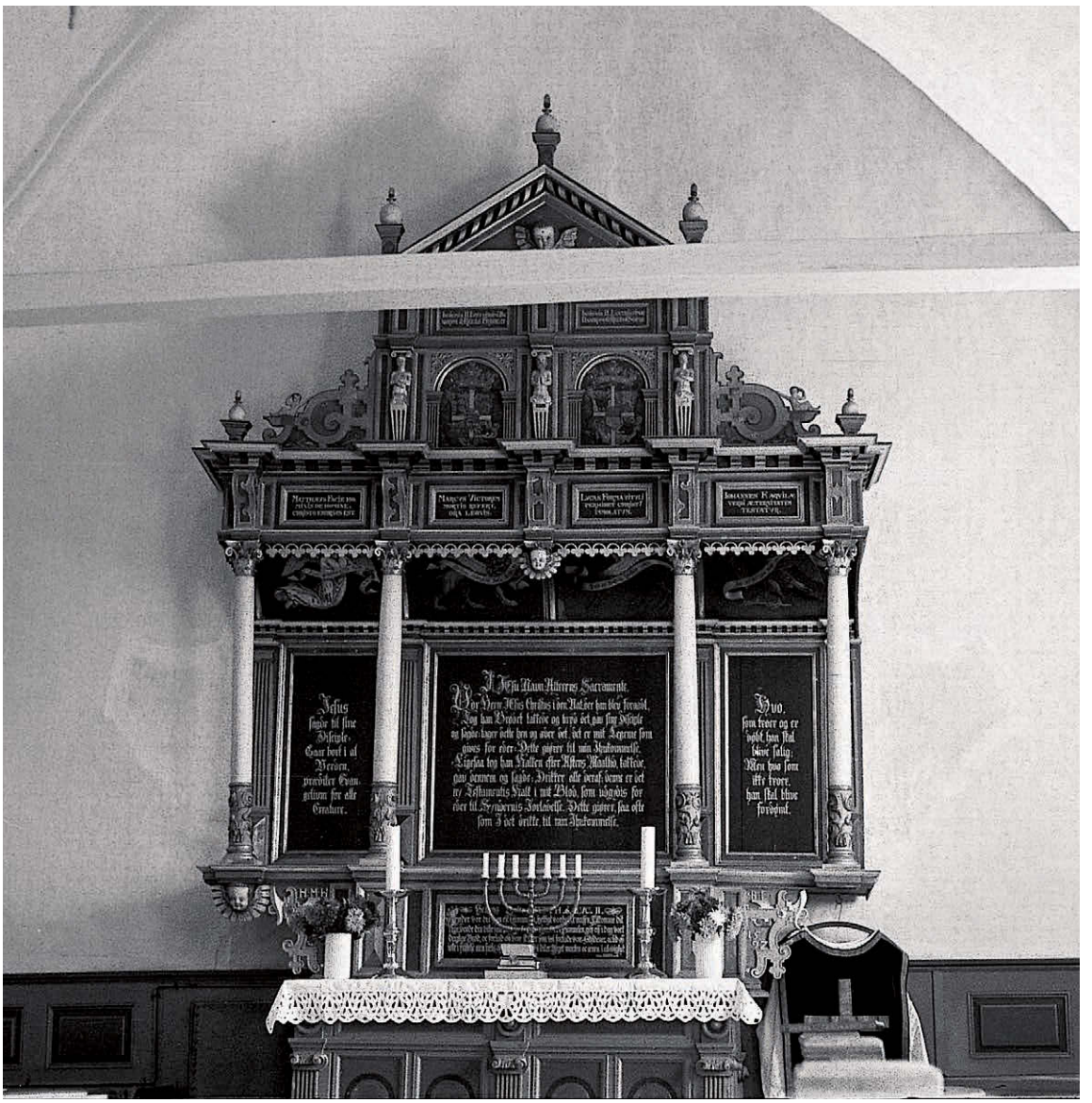

Fig. 80. Altertavlen mellem istandsættelserne 1895 og 1971 (s. 4149). Foto Ebbe Lehn Petersen o. 1966. – *Altarpiece between repairs, 1895 and 1971.*

punktet for 41301089 kunne på grund af knastved og uregelmæssig årringsvækst på de yderste to tredjedele kun fastsættes til efter o. 1100.

[57] NM. Indb. v. Ebbe Lehn Petersen 1997.

[58] LAFyn. *Østergård godsark*. Militære befordringer af Agedrup Sogn m.v.

[59] NM. Indb. v. Sophus Müller 1884.

[60] Magnus-Petersen beskrev indskriften som ulæselig.

[61] Man fjernede samtidig †vægpaneler fra o. 1929 i koret (jf. fig. 31). LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.

[62] Jacob Madsen bemærkede 1589 blot: 'højalteret paneleret'. *Rasmussen og Riising 1995* (note 7), 152-153. Den tidligste beskrivelse af den måske ufærdige udsmykning er Sophus Müllers fra 1884.

[63] *Rasmussen og Riising 1995* (note 7), 152-153. Hans Urne til Tidselholt (†før 6. okt. 1626) var bosat i sognet, jf. *KancBrevb* 17. dec. 1584.

[64] Ved sit besøg fire år senere udtrykte biskoppen atter sin begejstring over den 'nye, skønne tavle'. *Rasmussen og Riising 1995* (note 7), 152-153.

[65] Gruppens øvrige tavler findes i Seden o. 1590/95 (s. 3464), Marslev 1592 (Bjerge Hrd.), Rolfsted 1596

(s. 3817), Norup (Lunde Hrd.), Ellinge og Hellerup (Svendborg Amt) samt, lidt afvigende, Rorslev (Lunde Hrd.).

[66] Konservator Mogens Larsen konkluderede efter en farvearkæologisk undersøgelse 1970, at der intet var at skrive beretning om. NM. Korrespondancearkiv.

[67] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702. I så fald er våbenerne først malet efter kirkeejerparrets bryllup 1703. Altertavlen kan også have været omfattet af en istandsættelse 1723 (jf. kalkmalet indskrift s. 4146), men man ville da forvente at se våben for von Brügmanns anden hustru (fra 1722) Dorte Hedevig Krag.

[68] Det sidste motiv blev af Magnus-Petersen 1893 misopfattet som Tilbedelsen af Guldkalven.

[69] Farverne kunne for så vidt passe på 1700-tallets blå farveudtryk. Jf. Karin Vestergaard Kristiansen, *Dansk kirkeinventars farvehistorie*, ph.d.-afhandling, Nationalmuseet og Konservatorskolen 2014, 283.

[70] Udgifterne til arbejdet beløb sig til 1.000 kr., der blev afholdt af 'Kontoen til Istandsættelse af kirkelige Inventargenstande'.

[71] Det fremgår desuden af et udateret avisudklip o. 1895 i NM, at storvingernes våbener fik heraldisk korrekte farver.

[72] Jf. Eva Louise Lillie, »Biskop Jakob Madsen og billederne«, *FyÅrb* 1989, 25.

[73] Databasen altertavler.dk (registernr. FY.03.10.01).

[74] Af personen bagest kan erkendes en hvid kappe med gylden kant og herunder en rød kjortel. Kappen lukkes med en broche prydet af en blå ædelsten. Til samme person hører formentlig nogle rester på naboplanken, der viser et stykke af en (venstre) arm og en guldkantet kappe, hvis blå toner må forstås som en skyggelægning af den førnævnte hvide kappes venstre skulder, idet der herover ses langt hår af en mellemblond farve svarende til hår over den hvide kappes højre skulder. Af den forreste anes en blå kjortel og en grøn kappe, ligeledes med gylden kant. På bagsiden af nordfeltet ses et ubestemmeligt fragment med grønt.

[75] *Kosterblad* nr. 35, 18. febr. 1994. *Morgenposten Fyens Stiftstidende* 18. jan. 1995, 19. febr. 1995.

[76] *Middelfart Venstreblad* 27. juli 1968; *Fyns Tidende* 27. juli 1968.

[77] *Morgenposten Fyens Stiftstidende* 18. jan. 1995, 19. febr. 1995.

[78] *Rasmussen og Riising 1995* (note 7), 150, 152-153.

[79] S. 1367, 2155.

[80] Korsarmene er samlet ved almindelig bladning fastholdt ved fire dyvler. Mogens Larsen anførte 1969 (NM. Korrespondancearkiv) derimod, at korstræet 'udmærket kan være samtidigt med figuren'.

[81] NM. Korrespondancearkiv. Stafferingen fra o. 1800 omfattede rødgul hudfarve med blodstænk, brunt på skæg og hår, tornekrone med grøn lasur på sølv, forgyldning på lændeklæde og gråviolet på korstræet. En nymaling 1856, signeret af en ubekendt maler fra Ullerslev og måske maler Anders Johansen, Barløse, gav figuren en hvid farve med brunt hår og skæg samt forgyldning på lændeklæde og tornekrone, mens korstræet fik grålig marmorering (jf. fig. 30). 1896 signerede Lars Rastrup en staffering, der omtrent svarede til den ældste bemaling, men med hvidgråt lændeklæde og gullig egetræsbemaling på korstræ.

[82] Udover de arkivalsk sikrede værker til Odense Skt. Knud 1591 (s. 577) og Ribe Domkirke 1596-97 (*DK Ribe* 438) er Asmussen tilskrevet prædikestolene i Mesinge 1594 (Bjerge Hrd.), Skellerup 1597 (Svendborg A.), Kølstrup 1610 (s. 4232) og Stenstrup 1619 (Svendborg A.). Eva Louise Lillie, »Jens Asmussen«, Weilbach, *KunstLeks* (4. udg.), I, Kbh. 1994, 140. Prædikestolen fra domkirken i Odense findes nu i tre dele i hhv. Gelsted, Rørup og Harndrup Kirker (alle Vends Hrd.), men betegnes her under ét som domkirkens. Birgitte Bøggild Johannsen, »Hvorledes Odense domkirkes prædikestol blev til tre«, *NMArb* 1994, 98-113.

[83] Tilsvarende tandsnit med kvartstaf ses i Mesinge, Kølstrup, Stenstrup og Skellerup.

[84] Stolene i Mesinge, Kølstrup og Skellerup har tilsvarende frise- og postamentfelter, mens Stenstrup har kartoucher, og stolene i Ribe og Odense Domkirker har glatte frise- og postamentfelter.

[85] Kerubhovedernes hår er skåret mere stiliseret sammenlignet med Odense Domkirkes.

[86] *Bøggild Johannsen 1994* (note 82), 111.

[87] F. W. H. Hollstein, *Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts, 1450-1700,* vol. XLV (Maerten de Vos), Rotterdam 1995, nr. 245; Jf. *Bøggild Johannsen 1994* (note 82), 111. Syndefaldet ses tilsvarende i Odense (nu Gelsted), Ribe og (med variation) Kølstrup (jf. *DK Ribe* 438, s. 681 note 739 og s. 4234).

[88] Huigen Leeflang (red.), *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700*, Cornelis Cort, Rotterdam 2000, nr. 32.

[89] Det bemærkes, at hyrdestavene er skåret med en huling, der ses tilsvarende hos f.eks. Maerten de Vos. F. W. H. Hollstein, *Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts, 1450-1700,* vol. XLV (Maerten de Vos), Rotterdam 1995, nr. 402. Hyrdernes tilbedelse har samme kombination af forlæg som i Odense (nu Rørup), Ribe og Skellerup (jf. s. 681 note 739), mens Kølstrup, Mesinge og Stenstrup har en anden, men beslægtet, sammenstilling.

[90] F. W. H. Hollstein, *Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts, 1450-1700,* vol. XLVI (Maerten de Vos), Rotterdam 1995, nr. 642-44. Maria Magdalene kan henføres til tryk fra o. 1587 af Johannes Sadeler efter Vos. F. W. H. Hollstein, *Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts, 1450-1700,* vol. XLV (Maerten de Vos), Rotterdam 1995, nr. 416. Korsfæstelsen svarer til Odense (nu Rørup), Ribe, Skellerup og Stenstrup

Fig. 81. Udvendig *dørfløj 1581, istandsat 1795 (s. 4171). Foto Ole Lund Jensen, Odense Bys Museer 2017. – *Outside *door wing, 1581, repaired in 1795.*

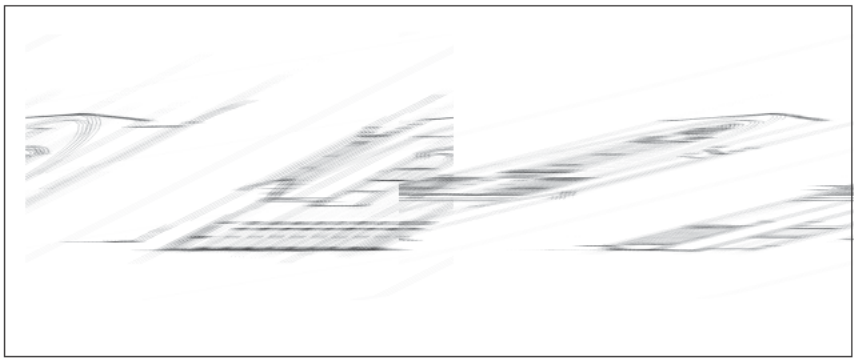

Fig. 82a-b. Tårnrum (s. 4134) med †orgel (s. 4171). 1:300. a. Længdesnit set mod nord. b. Tværsnit set mod vest. Målt og tegnet af Lehn Petersens Tegnestue o. 1964. – *Tower interior with †organ. a. Longitudinal section looking north. b. Cross-section looking west.*

(jf. *DK Ribe* 438), mens Kølstrup (s. 4235) og Mesinge har andet fælles forlæg.

[91] Huigen Leeflang (red.), *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700*, Cornelis Cort, Rotterdam 2000, nr. 75. Jf. *Bøggild Johannsen 1994* (note 82), 111. Dette gælder foruden Kristus (dog stående og ikke svævende) forgrundens liggende soldat, mens de øvrige soldater i Munkebo kan være inspireret af Marten de Vos' beslægtede stik ligesom Kristi glorie og klæde. Sml. F.W. H. Hollstein, *Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts, 1450-1700,* vol. XLV (Maerten de Vos), Rotterdam 1995, nr. 476, nr. 674. Opstandelsen ses tilsvarende eller omtrent tilsvarende i Odense, Ribe, Kølstrup (s. 4235) og Stenstrup (jf. *DK Ribe* 438 og s. 681 note 739), og desuden også i Mesinge.

[92] Eva (fig. 45) minder med sit mindre kødfulde ansigt noget mere om Odensestolens figurbehandling. Den knælende hyrde (fig. 46) skiller sig også ud med sin høje pande. Der er tale om et i nogle henseender mindre detaljeret billedskærerarbejde end stolene i Ribe og navnlig Odense. Baggrunden i Syndefaldet er således glat og træløs, ligesom der i Hyrdernes tilbedelse hverken er rustica-detajler på arkitekturen, baggrundspersoner eller byprospekt. Korsfæstelsen har heller ikke skyer som i Odense og Ribe.

[93] Erindringsmomentet fremgår helt eksplicit af Ejler Brockenhuus' bestilling af prædikestolen i Odense Skt. Knud til minde om mosteren Karen Bølle, der var begravet tæt ved stolens plads i domkirken (s. 577). Dateringerne for prædikestolene i Munkebo, Mesinge, Skellerup, Kølstrup (s. 4232) og Stenstrup tegner et mønster, der indikerer, at adelig erindringskultur kan have spillet en væsentlig rolle i deres anskaffelse (jf. s. 4236), også selvom det ikke afspejles direkte i tekst og ikonografi, sml. Eva de la Fuente Pedersen, »Kirkemøbler med epitafiefunktion: Om den adelige elites donationer i Danmark 1560-1660«, Ingalill Pegelow (red.), *Ting och Tanke. Ikonografi på liturgiska föremål*, Stockholm 1998, 313-334.

[94] LAFyn. *Topografica*. Fyn i alm. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter.

[95] Der er 22 gavle i nordrækken (heraf to nyere kopier) og 21 i sydrækken.

[96] Sidstnævnte er i lighed med korets øvrige stader opstillet som dobbeltbænke.

[97] Dieter Beaujean (red.), *Hollstein's German engravings, etchings and woodcuts c. 1400-1700*, LXVI, Ouderkerk aan den Ijssel 2006, 110, 14.108.

[98] Dieter Beaujean (red.), *Hollstein's German engravings, etchings and woodcuts c. 1400-1700*, LXVI, Ouderkerk aan den Ijssel 2006, 111, 14.117.

[99] Dieter Beaujean (red.), *Hollstein's German engravings, etchings and woodcuts c. 1400-1700*, LXVI, Ouderkerk aan den Ijssel 2006, 110, 14.107.

[100] Dieter Beaujean (red.), *Hollstein's German engravings, etchings and woodcuts c. 1400-1700*, LXVI, Ouderkerk aan den Ijssel 2006, 110, 14.104.

[101] Måske Odensestudenten Iohannes Hilarij (Hans Eilersen), der 1642 immatrikuleredes ved Københavns Universitet. S. Birket-Smith (udg.), *Kjøbenhavns Universitets Matrikel*, I, Kbh. 1890, 171. Der kan muligvis være tale om en søn af sognepræst Eiler Jacobsen (†1640).

[102] Kan være Petrus Henrici Chartemundanus (Peder Henriksen Kerteminde), der immatrikuleredes 1656. *Birket-Smith 1890* (note 101), 265.

[103] Der findes følgende initialer: »LES«, »IES« og »LES« (under et møllehjul), »CES 1632«, »CKS«, »CKS 1630« og atter »LES«. »NPS«, »GIS«, »NRS 1639«, »HHH«, »ALJ«, »HK«, »NRS«, »LES«, »W… 1630« (med foranstående Jesusmonogram), »GIS 1644«, »LAV«, »ISNS«.

[104] KglBibl. *NKS 736, 4°*. Nogle optegnelser om Kirkerne i Fyn og deres Oldsager; LAFyn. *Topografica*. Fyn i alm. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter.

Fig. 83. Detalje af »Fyen«, kirkeskib nr. 2, 1966-68 (s. 4174, jf. fig. 67). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Detail of "Fyen", church ship no. 2, 1966-68 (cf. fig. 67).*

[105] Se endvidere *Opmaalinger udgivne af Foreningen af 3. dec. 1892*, Kbh. 1895, planche 12.
[106] Claus Hansen Naschou (†1659), Claus Nielsen Kjerteminde (†1684), Claus Johansen Wedel (†1748).
[107] 'På begge kirkedøre findes årstallet 1581'. LAFyn. *Topografica*. Fyn i alm. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter. Jf. også KglBibl. *NKS 736, 4°*. Nogle optegnelser om Kirkerne i Fyn og deres Oldsager.
[108] Omtalt 1861. *Engelstoft* 105-106.
[109] Inv.nr. KMO/1979/317.
[110] NM. Ebbe Lehn Petersen, forslag til nyt orgel 21. januar 1966.
[111] Kay W. Hansen, »Hvordan et kirkeorgel helst bør

være«, *Fyens Stiftstidende* 9. juli 1963. Arkitekt Ebbe Lehn Petersen anfører i en redegørelse 21. jan. 1966, at orglet har pneumatisk aktion, men denne oplysning kan ikke bekræftes, da A. H. Busch & Sønner konsekvent byggede orgler med mekanisk aktion.

[112] Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

[113] *HofmFund* V (1760), 275-76.

[114] Henning Thalund, *Fynske Kirkeskibe*, Svendborg 1989, 57.

[115] RA. *Orlogsværftets arkiv*. Orlogsværftets tegninger. A 927 (tegning signeret Didrik Thurah 23. juni 1736); D 900. Se endvidere Henning Henningsen, »Kgl. Majestæts Modelkammer 1670-1970«, *Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg Årbog* 1970, 146-150.

[116] Oplysninger om modelbyggerne er nedlagt i modellen. *Thalund 1989* (note 114), 57.

[117] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702; LAFyn. *Bjerge herredsfoged*. Justitsprotokol 1655-66. Tingsvidne 19. sept. 1664.

[118] *Engelstoft* 105-106.

[119] Hans Oldelands ligbegængelse blev holdt 13. febr. 1641 i Kerteminde. Anne Riising og Mogens Seidelin (udg.), *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41*, Odense 1991, 197. Hans Oldeland og Ingeborg Gyldenstjerne var flyttet til Kerteminde efter salget af Trællerupgård til Kronen 1640 (jf. s. 2060 note 228).

[120] Der skal dermed ikke lægges for meget vægt på de lidt prangende omtaler i 1700-tallets antikvariske litteratur: *HofmFund* V (1760), 275-276 omtaler det som et 'prægtigt marmorepitafium'. mens sognepræst Claus Johansen Vedel o. 1706-07 anførte, at der efter sigende var tale om et arbejde af en 'italiensk mester'. KglBibl. *NKS 736, 4º*. Nogle optegnelser om Kirkerne i Fyn og deres Oldsager. Sidstnævnte gentages i *MarmDan* II, 255-256 og *DaAtlas* VI (1774), 568.

[121] Oldeland, Abildgård, Munk (af Fjellebro) og Ulfeldt.

[122] Hvass, Akeleye, Urne og et våben med tre buede bjælker og vesselhorn som hjelmtegn, svarende til våben ført af Algudsen. Jf. Achen, *Adelsvåbener* 426-427. Det kan dermed tilhøre Kirsten Algudsen, der var g.m. Sophie Hvass' morfar Knud Mikkelsen Akeleye til Skinnerup, men som ikke var hendes mormor if. *DaAdÅrb* 1884, 23 og *DaAdÅrb* 1938, 2, 85-86. Adelsårbogen anfører dog i stedet Margrethe Justdatter Urne som hendes mormor.

[123] Gyldenstierne, Trolle, Parsberg og (Egern-)Friis. Parsberg-våbenet er nu blankt, men registreret af Søren Abildgaard. NM. Søren Abildgaards notesbøger II, 5.

[124] NM. Søren Abildgaards notesbøger II, 5.

[125] *DaAtlas* VI (1774), 568; LAFyn. *Topografica*. Fyn i alm. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter.

[126] KglBibl. Håndskriftssamlingen. *Additamenta 238, 4º*. *J. C. Blochs Samlinger til den fyenske Gejstligheds Historie*. Indskriften er også gengivet i *Marmora Danica* (1739-41), hvis supplerende tekst næppe har fremgået af epitafiet: »Altera ipsi uxor erat Catharina Moth soror Doct. Pauli Moth Archiatri Regii adeoq. amita Comitissæ de Moth« ((Hans anden) hustru var Catharina Moth, søster til doktor Poul Moth, kgl. livlæge, og tante til grevinde Moth). *Marmora Danica*, II, 255-256. Fragmenter af et bruskbarokt epitafium, der nu indgår i den på s. 4226 og 4285 nævnte dør på Ulriksholm, kunne hidrøre fra Claus Hansen Nakskovs epitafium, men kan ikke med sikkerhed knyttes hertil.

[127] Gravstenen fandtes også 1884 i våbenhuset.

[128] F. W. H. Hollstein, *Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts, 1450-1700,* vol. VIII, nr. 316.

[129] Denne begravelse kan bl.a. have rummet Tale Abildgård, der blev begravet i kirken 1597, jf. Joh. Grundtvig (udg.), »Ejler Brokkenhuses historiske Kalenderantegnelser fra 16de Aarhundrede«, *FySaml* VI (1873), 421, og sønnen Hans Oldeland (1574-1641), jf. ★(†) epitafium. Casper Herman von Brügmanns svigersøn, generalmajor Christian Noerckencrones (†1767) kiste stod her, indtil enken Ide Wilhelmine von Brügmann 1782 fik bevilget en begravelse i Odense Vor Frue (s. 1170-1171).

MUNKEBO CHURCH

The church was built not far from an inlet on the northwestern side of the shallow cove Kertinge Nor. Along with the older part of the village it is situated in a hollow among the moraine hills of the spit Munkebotangen. The church is mentioned earliest in 1392, when a letter of indulgence was issued.

From 1679 on the *advowson* was held by the owners of the manor house Ulriksholm in the neighbouring parish of Kølstrup. Subject to Ulrikholm was the home farm Østergård, with which the church followed in 1736 on its transfer to Casper Hermann von Brügmann, who was granted permission five years later to transfer Østergård from Kølstrup to Munkebo Parish. The church, along with Østergård, was acquired in 1782 by the former Governor-General of the Danish West Indies Ulrich Wilhelm de Roepstorff, and in 1882 was still in the hands of the family. It passed into *freehold* on 1 January 1924.

Building. The Romanesque church consisted of nave and a †chancel, which was presumably lower and narrower. The walls were built of granite ashlars over a ⋆chamfered footing. The original †doors in both north and south are clearly traceable in the masonry, and a small bricked-up, round-arched, double-bevelled (†)window can be seen around the middle of the north side of the nave as an outside niche (fig. 9; cf. fig. 10). In the Late Middle Ages the church underwent several changes. The nave was vaulted over; the two bays of vaults are groined with straight-edged quarter-brick ribs, and rest on piers at the corners. The Romanesque chancel was replaced around 1468 with a two-bay-long nave-chancel built up to about half height in granite ashlars re-used from the demolished chancel, and above this there are alternating belts of a few courses of dark red and black and medieval brick and a single course of granite ashlars (cf. fig. 10). In the east wall of the chancel there is a segmentally arched (†) window (figs. 11 and 14). The chancel was given contemporary groin vaults with quarter-brick ribs. The almost square tower which was built in the west presumably originally rose through three floors. The tower is slightly wider than the nave and is built externally of granite ashlars to a height corresponding to the battlement of the nave. The middle floor of the tower is relatively low. It is uncertain whether this is because the tower was never completed, or whether the height was reduced in connection with rebuildings of the top. A contemporary stairwell was built at the northeastern corner of the tower. A porch was built outside the south side of the tower (fig. 16). It is mainly built of granite ashlars, but with elements in medieval brick.

According to Bishop Jacob Madsen in 1589 the church was given "a tower, built above between beams and later with a square spire on it, roofed with double bricks" – that is, the tower then had an upper part in half-timbering. It is not known when the tower's medieval, possibly never-completed upper part was taken down and replaced with this. The tower probably stood with a half-timbered upper part until the beginning of the 1700s, possibly the 1720s, when it was given a new masonry belfry floor which was furnished to the north and south with curving gables (cf. fig. 3). The curving gables were kept until c. 1820, but shortly afterwards must have been replaced with the present flattened-pyramid roof.

Furnishings. The oldest item of furnishing is a Romanesque font of the Vinding type (fig. 42). From the Late Middle Ages comes a Late Gothic chancel arch crucifix from c. 1475-1500 (fig. 43). Planks with fragments of painting of about the same age (fig. 38), perhaps from the church's own †high altarpiece, have been re-used in the present Renaissance altarpiece (below). A Communion table panel from 1571 (fig. 32) bears the names of a cabinetmaker as well as a pastor and

churchwardens. A door wing (fig. 59) from 1581 has the initials of the pastor and churchwardens. The altarpiece (figs. 33-38), set up in 1592, belongs to a northeastern Funen group of baldachin altarpieces. The pulpit (figs. 44-49), procured in 1597, is a High Renaissance work attributed to the Odense woodcarver Jens Asmussen. Its four arcade bays show Biblical reliefs. The pulpit, like the altarpiece, showed the arms of Hans Oldeland (†1580) of Trellerup and his wife Tale Abildgård (†1597), but may have been procured by their son Hans Oldeland (1574-1641), who later (in 1604) had two family pews (figs. 51-54) set up for himself and his wife Sophie Hvas of Ormstrup (†1614). The other pews (fig. 50) must have been set up at the same time. A tablet (fig. 66) was set up in the porch around 1730 to commemorate a lightning strike on the church and Ulriksholm the same year, probably by the owner of both, Godske Hans von Brügmann. The altar chalice (fig. 39) was made in 1757 by the Odense silversmith Willads Christensen Berg (c. 1718-80) and acquired by Casper Hermann von Brügmann (1705-81). The paten (fig. 40) is later, and is the work of Peter Petersen (1805-57-), Odense. The priest's and parish clerk's chairs in the chancel are from c. 1800 (fig. 56), and a collection purse (fig. 57) is from the first half of the 1800s. The bell (fig. 68) was cast in 1829 by I.C. & H. Gamst, Copenhagen. A Communion set for the sick (fig. 40) was procured around 1850 from Niels Christopher Clausen, Odense (1812-74-). Two church ship models were built around 1907 and 1968 (fig. 67) respectively. The organ (fig. 15) with 12 stops was built in 1967 by Frobenius, Kgs. Lyngby. In 1968 Brdr. W. & E. Hansen, Copenhagen, supplied the altar jug, wafer box and altar candlesticks in sterling silver as well as a baptismal dish of brass after the theft of the old ones. After a new theft in 1994 altar plate was procured from Erik Sjødahl Andersen, Copenhagen, through Carl Antonsen, Odense. A few pieces were made as copies of the old ones, which have however been found.

Sepulchral monuments. An armorial frieze (fig. 69) at the manor house of Ulriksholm comes originally from a ✶(†)sepulchral tablet of 1635 commemorating Hans Oldeland of Trællerup, ✶18 March 1574, †22 January 1641, and his two wives, Sophie Hvass, †10 October 1614, and Ingeborg Gyldenstierne, †before 6 November 1650. There are five tombstones from the 1600s (figs. 70-74).